

СОФИЯ • 2012

ГОДИШНИК

НА

СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Том 100

ANNUAIRE

DE

L'UNIVERSITE DE SOFIA
„ST. KLIMENT OHRIDSKI“

FACULTE D'HISTOIRE

Tome 100

СОФИЯ • 2012

ГОДИШНИК

НА

СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Том 100

ANNUAIRE

DE

L'UNIVERSITE DE SOFIA
„ST. KLIMENT OHRIDSKI“

FACULTE D'HISTOIRE

Tome 100

СОФИЯ • 2012 • SOFIA
УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
PRESSES UNIVERSITAIRES „ST. KLIMENT OHRIDSKI“

ИЗДАТЕЛСКИ СЪВЕТ НА ИСТОРИЧЕСКИЯ ФАКУЛТЕТ

Доц. д-р ТОДОР ПОПНЕДЕЛЕВ (председател, отговорен редактор),
проф. д-р ЕВГЕНИЯ КАЛИНОВА, доц. д.и.н. ДИЛЯНА БОТЕВА,
доц. д-р ТАНЯ БОНЕВА, доц. д-р ТОДОР МИШЕВ,
гл. ас. д-р БОРИС СТОЯНОВ, гл. ас. ЕЛЕНА ПЕНЧЕВА,
д-р МАРИЯ БАРЪМОВА

Редактор *Милета Милчева*

© Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Исторически факултет
2012

ISSN 1310-9406

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>Петър Делев</i> – Тракийските беси	7
<i>Светлана Иванова</i> – Малцинства – търговци в Румелия през XVII–XVIII век . .	67
<i>Ваня Рачева</i> – Руската преселническа политика, българите и Одринският мир от 2 септември 1829 г.	175
<i>Таня Бонева</i> – Българите в Молдова в края на XX век. Етноложко проучване на две български села	245
<i>Евгения Калинова</i> – Интелигенцията и комунистическият режим в България в началото на 60-те години	293
<i>Искра Баева</i> – Завръщане към европейската конституционна традиция след 1989 г.	381

CONTENTS

<i>Peter Delev</i> – The Thracian Bessi	6
<i>Svetlana Ivanova</i> – Minorities Merchant in Rumeli in the 17 th – 18 th Centuries	66
<i>Vania Racheva</i> – Russian Migration Policy, Bulgarians and the Peace Treaty of Adrianople of September 2, 1829	174
<i>Dimitrios M. Kontogeorgis</i> – Georgi S. Rakovski in Wallachia (1855). Two Greek Documents	240
<i>Tanya Boneva</i> – Bulgarians in Moldova at the End of XX Century. Ethnological Study of Two Local Communities	244
<i>Evgenia Kalinova</i> – The Intellectuals and the Communist Regime in Bulgaria in the Beginning of the 1960s	292
<i>Iskra Baeva</i> – A Return to the European Constitutional Tradition Since 1989 . . .	380

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Том 100, 2007

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA „ST. KLIMENT OHRIDSKI“

FACULTE D'HISTOIRE

Tome 100, 2007

РУСКАТА ПРЕСЕЛНИЧЕСКА ПОЛИТИКА,
БЪЛГАРИТЕ И ОДРИНСКИЯТ МИР
ОТ 2 СЕПТЕМВРИ 1829 Г.

ВАНЯ РАЧЕВА

Последните две десетилетия направиха източноевропейците свидетели и участници в интензивни миграционни процеси. Те носят съществени и все още недостатъчно изследвани последици както за обществата в политически, икономически и обществен преход, така и за развитите страни, приемащи потоците от емигранти. След 1989 г. България не прави изключение от глобалната групова или поединична миграция на население и числата от официалната статистика са красноречиви. Така например през 1990 г. са емигрирали 87 900 българи, през 1991 г. – още 40 300 души, през 1992 г. страната е напусната от 68 000 души... На седмата година след падането на Берлинската стена, през 1996 г., емиграцията на българите продължава с почти същата интензивност и тогава родината са напуснали 62 000 души. Разбира се, тези числа трябва да се допълнят с трудно поддаващите се на изчисление неофициални емигранти, „скрити“ зад пътувания под формата на екскурзии, бригади, гостувания и др.¹

---

¹ При изясняване на относителната стойност на тези числа трябва да се има предвид, че според преброяванията през 1985 г. България е имала 8 949 000 души население. Почти двадесет години по-късно, през 2004 г. жителите на страната вече са 7 761 000 души. Тези и др. числа вж. у: *Калинова, Е., И. Баева*. Българските преходи 1939–2005. С., 2006, с. 325, 423. Докато този материал се подготвяше за печат, в България се проведе поредното официално преброяване, според чиито първи резултати към началото на април 2011 г. населението на страната наброява 7 351 214 души. Повече вж.: <http://www.nsi.bg/census2011/pagebg2.php?p2=36&sp2=37&SSPP2=38> (посл. влизане 17 май 2011).

Днес се приема, че през последните двадесет години от България са емигрирали около милион и половина души, основно хора в трудоспособна възраст и добре образовани. Отговорът на въпроса – дали това явление носи само отрицателни последици – не е еднозначен и зависи от гледната точка. Особено когато миграцията моделира социалноприспособими и „подвижни“ идентичности. В началото на XXI в. е възможно носталгията на емигрантите и отхвърлянето от обществото да се балансират от плурализма, космополитизма и уважението към другите култури. Но също така да се обострят от засилващите се страхове на приемащите общества и нарастващата ксенофобия, водещи до все по-честото прилагане на т.нар. „политика на контролирана миграция“².

Факт е, че почти няма епохи без миграционни процеси, но историографската тенденция да се преувеличава значението им и да се превръщат в панацея е реалност. Факт е също така, че масовите миграции са събития, които отзвучават десетилетия и периодично се поддават на нови интерпретации. В този текст става дума за възможните посоки на изследване на една друга сериозна българска миграция, случила се преди повече от 180 години. Тогава масовото преселение на българи – поданици на Османската империя, е последица от завършилата с Одринския мир руско-турска война от 1828–1829 г. и от имперската руска преселническа политика по това време. Българското преселение не може да се определи като нов проблем за историографията. Изследвано е от български, руски, съветски, молдовски, румънски, украински и от други автори³.

² Теоретични постановки за различните страни на миграцията и сравнително-исторически подход при изследването на проблема, както и за вековния опит при „политически управляваните миграции“ вж. у: *Катсиарди-Херинг, О.* Миграция на населението в Югоизточна Европа от XV до началото на XIX в. – Балканистичен форум, 1999, № 1–2–3, 10–13; *Брубейкър, Р.* Последици от разпадането на империите и отсяването на народите. – Във: *Брубейкър, Р.* Национализъмът в нови рамки. Националната общност и националният въпрос в Нова Европа. С., 2004, 262–296 [първа публ.: *Brubaker, R.* Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe. 1996]; История на човешките миграции. Под общата ред. на *Р. Кинг, С.*, 2009 [първа публ.: *The History of Human Migration.* Marshall Editions, 2007], 12–13. *Дичев, И.* Граждани отвъд местата. Нови мобилности, нови граници, нови форми на обитаване. С., 2009.

³ *Скальковский, А.* Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. Одесса, 1848; *Същият.* Опыт статистического описания Новороссийского края. Ч. I–II. Одесса, 1850–1853; *Державин, Н.* Болгарские колонии в России. – СБНУН, 29, 1914; *Същият.* Болгарския колонии в России. Т. 2. Петроград, 1915; *Бернштейн, С.* Страницы из истории болгарской эмиграции в России во время русско-турецкой войны 1828–1829 гг. – Ученые записки Института славяноведения (УЗИС). Т. 1. М.–Л., 1949, 327–342; *Велики, К.* Румыно-русская помощь, оказанная болгарам эмигрировавшим в Румынские княжества вследствие войны 1828–1829 гг. – *Romanoslavica* (București), 1958, No 2; *Конобеев, В.* Национально-освободительное движение в Болгарии в 1828–1829 гг. – УЗИС. Т. 20, 1960, 221–274; *Дикулеску, В.* Привилегии, давани на българските преселници във Влашко през 1803–1834 г. – Във: Изследвания в чест на М. С. Дринов. С., 1960, 399–415; *Кристанов, Ц., С. Маслев, Ив. Пенаков.* Д-р Иван Селимински като учител, лекар и общественик. С., 1962, 69–96; *Мецержук, Ив.* Переселение болгар в Южную Бессарабию, 1828–1834 гг. (Из истории развития русско-болгарских дружеских связей). Кишинев, 1965; *Манко, А.* Второто масово преселение на българите в Русия в периода на

Възможността за преселване на християни от балканските и от азиатските владения на Османската империя и от Персия, с оглед очертаващия се край на руско-персийската война от 1826–1828 г. и предстоящата руско-турска война, е предварително планирана в средите на близкото политическо и военно обкръжение на руския император Николай I (1825–1855). С императорски указ през ноември 1827 г. е създаден Комитет за устройство на новоприсъединените провинции. Той е с широки пълномощия и трябва да изготви правила за управление на новосъздадената след Туркманчайския мирен договор (10 февруари 1828 г.) между Русия и Персия „Арменска“ провинция, която включва бившите Ереванско и Нахичеванско ханство. Съществена част от задачите на Комитета е свързана с реализирането на грандиозния замисъл за преселване на арменците от Персия и осъществяване промяната на етническия състав на тази новопридобита гранична за Русия провинция с компактно заселване на християни⁴. Неслучайно членове на Комитета са редица служители на Азиатския департамент на руското Външно министерство, както и отговорни политически фактори като управляващите Външното и Вътрешното министерство граф Карл В. Неселроде

руско-турската война 1828–1829 г. – Военно исторически сборник (ВИСб.), 1966, № 2, 53–60; Велики, К. Изселването от Карнобат във Влашко през 1830 г. – Изв. на Института по история (ИИИ), 16–17, 1966, 453–466; Грек, Йв. Българските доброволци (волонтери) от 1828–1829 година. – Векове, 1975, № 5, 8–20; Боев, Р. Българският доброволчески корпус в руската армия от 1829 г. – ВИСб., 1978, № 4, 84–90; Велики, К. Емигрирането на българите от Сливен във Влахия през 1830 г. – Във: Страници от миналото на българския народ. С., 1987, 77–111; Медведева, О. Российския дипломатия и емиграция българского населения в 1830-е годы. (По неопубликованным документам Архива внешней политики России). – Советское славяноведение, 1988, № 4, 24–33; Степанова, Л. Первое консульство России в болгарских землях (Сливен, 1830–1833). – Във: Проблемы истории стран Юго-Восточной Европы. Политика. Культура. Историография. Кишинев, 1989, 155–185; Медведева, О. Деятельность российского консула в Сливене Г. В. Ващенко (1830–1833 годы). – Славяноведение. 1999. № 4. 71–76; Белова, Е. Внутренняя политика российского правительства по заселению юга Российской империи (По материалам Новороссии и Бессарабии 1751–1871 гг.). Дис. М., 2004. Текстът е частично достъпен на: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/64274.html> (посл. влизане април 2010 г.); Дойнов, Ст. Българите в Украйна и Молдова през Възраждането. (1751–1878). С., 2005, 84–115; Медведева, О. Когда говорят документы. – Във: Славянский мир в третьем тысячелетии. Славянская идентичность – новые факторы консолидации. М., 2008, 209–226; Станчев, М. Болгары в Российской империи, СССР, странах Балтии и СНГ. Т. 1 (1711–2006). Статистический сборник. С., 2009; Медведева, О. Первый российский консул в болгарских землях Г. В. Ващенко о местном населении. 1830-е годы. – Във: Россия – Болгария: векторы взаимопонимания. XVIII–XXI вв. Российско-болгарские научные дискуссии. М., 2010, 36–55.

⁴ Шишов, А. Русские генерал-фельдмаршалы Дибич-Забалканский, Паскевич-Эриванский. М., 2001, 60–61. Текстът на Туркманчайския договор между Русия и Персия от 10 февруари 1828 г. вж. във: Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел. Сер. II (1815–1830). Т. 7 (15). А. Л. Нарочницкий (ответств. ред.). М., 1992, с. 410–413, док. 138. В хода на арменското изселване от персийските провинции дори възниква идея да се организира разместване на живеещото в новопридобитата от Русия територия мюсюлманско население, за да се обособят етнически и верски еднородни области с цел безконфликтно съжителство и по-лесно управление. Повече вж. във: Присоединение Восточной Армении к России. Сборник документов. Т. 2 (1814–1830). Под ред. на Ц. П. Агаяна. Ереван, 1978, с. 566–567, док. 332.

и В. С. Лански, министърът на финансите Егор Ф. Канкрин, началникът на Главния щаб на руската армия ген. Иван И. Дибич и др.⁵

Дейността на този Комитет е предшествана от проектите на друг такъв от същата, 1827 г. начело с управляващия щаб на император Николай I граф Толстой, чиято дейност е свързана с цялостното осмисляне и организиране управлението на стратегическия за Русия Закавказки район. Съставът на тази структура (малорусийският военен губернатор княз Николай Г. Репнин-Волконски, началникът на Херсонските поселения ген.-лейтенант граф Иван О. Вит и началник-щаб на военните поселения ген. Клеймихел) до голяма степен е предопределен от задачите, които тя трябва да реши. Един от сериозно обсъжданите проекти е за преселване към персийската граница на 80 000 малорусийски казаци и техните семейства. Това би позволило създаването на защитен пояс от военизирани християни сред друговерците в новоприсъединените области. По мащабите си този план е впечатляващ, но не издържа сериозна критика. Затова император Николай I, който по кавказките дела се доверява в този момент на главнокомандващия Кавказкия фронт ген.-фелдмаршал граф Иван Ф. Паскевич (1782–1856), фактически предоставя решението на него. Без директно да отхвърля проекта на администраторите, ген. Паскевич го завоалира, като съдейства и практически осъществява преселването в Русия на православни, арменци от Персия. А след подписването на Одринския мир, ген. Паскевич ще организира преселването в закавказките руски провинции и на повече от 10 000 арменски семейства от Азиатска Турция⁶.

По-подробно това преселение ще бъде коментирано по-долу. Тук е интересно да се отбележи, че генералите Паскевич и Дибич разполагат с широки пълномощия и пълното доверие на императора по време на военните кампании срещу Персия и срещу Османската империя. Запазени са редица интересни документи от тяхната кореспонденция, които позволяват в отделен материал да се проследят механизмите на вземане на решения, а също и да се направят паралели за случващото се на Балканския и на Кавказкия фронт в двете последователни за Русия войни, довели до масова миграция на голям брой хора.

Подобни проекти за преселване на християни от балканските провинции на Османската империя в Южна Русия са разглеждани непосредствено и преди началото на руско-турската война от 1828–1829 г. Но предвид не-

---

⁵ Шишов, А. Цит. съч., с. 61, 290. Съществена роля за обосновката и организацията на арменското преселение има руския държавен деятел, служител на руското Външно министерство и основател на Московския институт за източни езици, арменецът Христофор Е. Лазарев. Той е също така сред първите, които още след преселението съдействат активно и целенасочено за изграждане на официалната руска версия за събитията. Вж.: Описание переселения армяне аддербиджанских в пределы России, с кратким предварительным изложением исторических времен Армении. Почерпнутое из современных записок *Сергеем Глинкою*. Москва, в Типографии Лазаревых Института восточных языков, 1831. Текстът е преиздаван няколко пъти фототипно. Например през 1990 г. в Баку е отпечатан в 30-хиляден тираж.

⁶ Шишов, А. Цит. съч., 290–292, 311, 318, 426–427; Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел. Сер. II (1815–1830). Т. 8 (16). А. Л. Нарочницкий (ответств. ред.). М., 1995, с. 357, 402.

яснотите, съпътстващи всяка предстояща военно-политическа криза, конкретни параметри и практически мерки тогава не са набелязани⁷. Такива се обсъждат и вземат едва в хода на втората успешна, но и много рискована за Русия военна кампания от 1829 г. Те са пряко свързани с необходимостта от целенасочено раздаване на оръжие и организиране на доброволчески нередовни формирования от българи за подпомагане на руската армия в района на бойните действия и в тила на турската армия след минаването на Балкана през лятото на 1829 г. По предложение на ген.-фелдмаршал граф Иван И. Дибич (1785–1831) и на други военни и граждански чиновници към армията, и съгласно нарежданията на императора, доброволците писмено се ангажират след мира да се изселят със семействата си в Русия⁸. Това условие красноречиво говори, че българската емиграция освен планирана, е и прогнозируема за лицата, пряко ангажирани с успешното приключване на войната. Машабността ѝ обаче ще зависи от още редица фактори, сред които са: числеността на формираните доброволчески отряди; политиката на султанската администрация спрямо българите и поведението на турската войска в района на бойните действия; агитацията на специално изпратени емисари от пряко заинтересовани среди и лица за заселване на бежанците в конкретни области и имения; плъзналите епидемии; неспазването на обещаната в Одринския мир амнистия; че дори и масовата психоза, обхванала по стечение на обстоятелствата жителите на някои селища...

Видно е, че в първите години от управлението си император Николай I и редица отговорни правителствени и военни лица продължават почти вековната руска традиция чрез преселванията на големи групи хора да се решават „редица вътрешни и външни задачи“⁹. Още преди началото на руско-турската война от 1828–1829 г. обаче се очертават разминавания в разбиранията на ангажираните с проблема политически и военни фигури за обхвата, начина на осъществяване на изселването и реакциите срещу протестите на Високата порта. А също така и по отношение вижданията за *професионалната ква-*

⁷ Предложение за заселване на известен брой българи в Русия е изказано в навечерието на войната от самия император Николай I, но в контекста на условията за формиране на доброволчески отряди. Доброволците трябва да се обвържат по своя воля със задължение след сключването на мира да се преселят със семействата си в Южна Русия. Практиката да се набират доброволци за ирегулярни войскове формирования в помощ на редовната руска армия не е новост нито за Балканския, нито за Кавказкия военен театър в хода на руско-турските войни. *Носкова, И.* Формирование Крымской группы болгар в XIX в. – Във: *Българите в Крим. Състав. Ив. Георгиева, Кр. Стоилов.* С., 2009, с. 81; *Внешняя политика России...* Т. 8 (16), с. 206.

⁸ Вж. *Внешняя политика России...* Т. 8 (16), с. 10, док. 1, с. 51–53, док. 17, с. 62, док. 20, с. 206, с. 217, док. 80, с. 227, док. 85; *Пейчев, А.* Оперативните действия по време на руско-турската война от 1828–1829 г. – Във: *Одринският мир от 1829 г. и балканските народи.* С., 1981, 106–110; *Боев, Р.* Антитурското движение на населението от Българското черноморско крайбрежие през руско-турската война 1828–1829 г. – *ВИСБ.*, 1970, № 5, 18–38; *Боев, Р.* Българският доброволчески корпус..., 84–90.

⁹ В резултат от масовите преселвания на славяни в Русия са попълвани с „хорски и материални резерви нейните военни сили и стопанство, укрепени са южните граници на страната, ускорено е облагородяването на пустеещите степни земи“. Вж: *Славянские народы Юго-Восточной Европы и Россия в XVIII в.* Ответств. ред. *И. Лециловская.* М., 2003, 312–313.

лификация на преселниците, за заселването им в Крим или Бесарабия и за калкулирането на реалните ползи и тежести за имперската хазна от мащабното начинание. Макар главнокомандващите на Балканския и на Кавказкия фронт, генералите Дибич и Паскевич, да са *двигателите* за практическото осъществяване на миграцията на хиляди семейства от християнските поданици на султан Махмуд II (1808–1839), немаловажна е посредническата роля и на изпълняващия длъжността началник на Главния щаб и бъдещ военен министър, генералът от кавалерията граф Александър И. Чернишев (1785–1857). Съществени са и вижданията по преселническата политика на новорусийския и бесарабски генерал-губернатор граф Михаил С. Воронцов (1782–1856), който трябва умело да балансира нуждите на региона, който управлява с интересите на имперския фиск, и тези на едрите земевладелци и на старите колонисти в Южна Русия. Още повече че именно от неговия управленски опит и конкретни действия до голяма степен ще зависи успешният завършек на планираното преселение. В литературата е изяснена първоначалната идея на графа да се попълни кадрово руският Черноморски флот чрез целенасочена агитация сред моряци и корабостроители от черноморските пристанища на Османската империя. Коментиран е и незадоволяващият успех на акцията, за което допринася слабата популярност на идеята за преселение сред гърците, от чиито среди главно са *мореплавателите*, поданици на султана¹⁰.

Преселването на отделни групи от българи в Южна Русия¹¹ започва още след началото на бойните действия. По официални руски данни през 1828 г. в Южна Бесарабия пристигат 242 семейства, главно от районите на Северна България, станали терен на войната. Има и единични случаи на българи от левия бряг на р. Дунав, които търсят съдействието на руските консули в Букурещ и Яш за получаване на паспорти за преселение¹². Епизодичното изселване продължава до началото на активните бойни действия от втората кампания на войната през пролетта на 1829 г. През първата половина на годината от

¹⁰ Сред първите, проучвали механизмите за изработване на решението за преселение на българи в Русия по време на войната от 1828–1829 г., е съветският българист и езиковед Самуил Бернштейн (1911–1997): *Бернштейн, С.* Цит. съч., 327–342. Конкретна фактология около дейността на емисарите на Воронцов (гърците Кумбари, Феогности и Кокинос) и финансовия ресурс, с който са изпратени да агитират за преселване в селищата по Черноморието, вж. у: *Мецерьюк, Ив.* Цит. съч., 74–76, 163–164, 172–185; *Носкова, И.* Цит. съч., 83–84.

¹¹ В статията се интерпретира конкретно преселването на българите в Русия. Примерите, свързани с миграцията им във Влахия и Молдова (които след Одринския мир до 1834 г. са под руска окупация), се дават при необходимост от сравнение. Повече за привилегиите на заселилите се в резултат от войната българи в Дунавските княжества, за трудностите, които срещат, и причините за връщането на част от тях по родните места вж. у: *Трайков, В., Н. Жечев.* Българската емиграция в Румъния. XIV век – 1878 г. и участието ѝ в стопанския, обществено-политическия и културния живот на румънския народ. С., 1986, 76–98, 103; *Косев, Д., В. Дикулеску, В. Паскалева.* За положението и стопанската дейност на българската емиграция във Влашко през XIX в. (До руско-турската война 1877–1878 г.). – Във: Българо-румънски връзки и отношения през вековете. Изследвания. Т. 1 (XII–XIX в.). С., 1965, 287–290; *Дикулеску, В.* Цит. съч.; *Велики, К.* Румыно-русская помощь...

¹² *Мецерьюк, Ив.* Цит. съч., с. 66, бел. 3.

районите, завзети от руски войски, се изселват български семейства, които са въдворени предимно в пристанищни градове по Руското Черноморие, в земеделските български колонии на Кримския полуостров и отново в Бесарабия¹³. Някои изследователи твърдят, че в разгара на войната от юни до септември 1829 г. изселванията спират, но всички са единодушни, че пикът на легалното българско преселение в руските територии е през пролетта и лятото на 1830 г. То съвпада с регламентирания в чл. XI на Одринския договор и последвалата Петербургска конвенция от април 1830 г. график за поетапно изтегляне на окупационните руски войски от балканските владения на султана, и по-конкретно от българските територии. Изтеглянето започва от Одринска Тракия през пролетта на 1830 г. и се осъществява съобразно вноските на Портата по изплащане на предвидената контрибуция¹⁴.

ДОКУМЕНТАЛНО СЪСТОЯНИЕ НА ПРОБЛЕМА ЗА БЪЛГАРСКОТО ПРЕСЕЛВАНЕ И ТЕМАТИЧНИ ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ

Въпреки историческата дистанция, и днес съществуват много празноти във фактологично и в тематично отношение за разглежданото тук преселение и последиците от него. Трудностите пред изследователите се определят от няколко фактора. На първо място – от характера на проучвания проблем: повечето български преселници¹⁵ от началото на 30-те години на XIX в. не

¹³ Според архивни данни напр. през 1829 г. от крепостта Варна с параходи са превозени в Крим – 653 души, в Бесарабия – 1375 души, в Одеса – 47 души, а във Влахия и Молдова – 80 семейства. Запазени са и свидетелства, които показват дейността на емисари и техните задължения по оказване съдействие на преселващите се от района на Добруджа, какъвто е българинът руски поданик Петър Ганчев. А също и за задълженията в тази посока на военните коменданти на превзетите от русите черноморски градове и крепости. Повече вж. у: Манко, А. Цит. съч., с. 56; Мецериук, Ив. Цит. съч., 75–76, 118.

¹⁴ Мецериук, Ив. Цит. съч., с. 93, 111–112. Текстът на Одринския мир и допълнителната Петербургска конвенция вж. във: Внешняя политика России... Т. 8 (16), с. 266–270, док. 103; Шеремет, В. Адрианополюский трактат и посольство А. Ф. Орлова в Турцию (1829–1830 гг.). – История СССР, 1972, № 1, с. 145. Чл. XIII на Одринския мир предвижда обща амнистия за поданиците на двете империи, взели участие „във военните действия“ или „показали привързаност към която и да е от двете договарящи се държави“. Въпреки гарантираната амнистия, на същите се позволява в срок от осемнадесет месеца да се преселят заедно със семействата си и движимо имущество в избрана от тях страна – в Русия, в Османската империя или в автономните Влахия и Молдова.

¹⁵ Статията изследва само миграцията на българите. В някои национални историографии особено внимание се отделя на т.нар. гагаузи (християни, говорещи турски език), част от които също се изселват компактно през първата четвърт на XIX в., главно от районите на Силистренско и Варненско. В този текст всички преселници терминологично са означени като *българи*. Мотивите ми за това произтичат от несъмненото числено *превъзходство* на изселилите се българи спрямо гагаузи и гърци. Свързани са също и с факта, че в официалната руска документация за българските колонии поне до средата на XIX в. българи и гагаузи практически не се разделят. Според кишиневската българистка Екатерина Челак етнонимът *гагаузи* се споменава за първи път в конфиденциален „Статистически обзор на колонииите в Бесарабска област“, изработен през 1837 г. за руското Министерство на вътрешните работи от чиновника Иван Толстой. Вж.: Челак, Е. Училищното дело и културно-просветният живот на

се установяват на едно място и не емигрират само в една държава. Много от тях тръгват с нагласата за временна миграция, продиктувана от конкретни кризисни обстоятелства (напр. политиката на предварително разместване на население от театъра на бойните действия, практикувана от Високата порта; заплахата от физическо отмъщение за декларирано пристрастие или реално участие във войната на руска страна; опасност за физическо оцеляване, породена от избухналите чумна и холерна епидемии; активна агитация от руска страна; директни заплахи и саморазправа към съгражданите от страна на разпуснатите волонтири (доброволци), които вече са подписали задължение за изселване и др.). Някои от преселниците потеглят с намерение да напуснат пределите на Османската империя. Но не преминават границата, а се настаняват в напуснатите домове в селищата по пътя, особено в района на Добруджа или пристанищните градове на северното Българско Черноморие и по десния бряг на р. Дунав¹⁶. Голяма част от бежанците след първоначалното отсядане във Влахия, Молдова или Южна Русия, не успяват да се адаптират стопански или политически, не се справят с носталгията и се местят, подлагайки себе си и семействата си на окончателно разорение. Значителна част се възползват от 18-месечния срок, фиксиран в Одринския мир, а и от настойчивата политика на Високата порта да ги върне, и се прибират по родните си места още до изтичането му през 1831 г. Разбира се, немалко са и тези, които се устройват добре и започват нов живот в новата си родина. Както се вижда, става въпрос за изследване не толкова на еднократен акт на емиграция на голяма група от хора, а по същество за изследване на процес на преход и адаптация в различна среда, обхващащ няколко години от живота на хиляди хора. Процес на преход и адаптация, свързан също така и с последици от икономическо и от обществено естество за вътрешната политика частично на Османската империя, Русия и дунавските княжества Влахия и Молдова.

Трудностите пред изследващите преселението след Одринския мир произтичат на второ място от мащабността на проблема, пряко свързан и с броя на изселените се християнски поданици на султана от балканските владения на Османската империя. Българската историческа наука е правила неколкостратни опити да установи приблизителния брой на емигриралите българи. Такива *изчисления* започват още съвременниците на събитията, някои от които са активни участници или потомци на потърпевши от преселението българи. Но и до днес тези трудно поддаващи се на обективно пресмятане

българските преселници в Бесарабия (1856–1878). С., 1999, с. 32; Хронологический указатель материалов для истории инородцев Европейской России. Составлен под руководством *Петра Кеппена*. Санктпетербург, 1861, 62–63. Повече за произхода на гагаузите вж. у: *Димитров, С.* Гагаузкият проблем. – Във: *Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали*. Т. 4, В. Търново, 1995, 147–168 и пос. лит. Статистика за броя и процентното съотношение на колонистите българи, гагаузи и гърци спрямо населението на Южна Русия вж. у: *Державин, Н.* Болгарския колонии в России. Т. 2, VI–VII.

¹⁶ Интересни данни за тази неизследвана специално *вътрешна* миграция дават много очевидци на самото изселване. Такива данни от по-късни свидетелства са публикувани в краеведски изследвания за осъществена вече адаптация на преселниците и техните поколения в новите селища. Би било интересно този проблем да се изследва самостоятелно.

разнопосочни цифри от многото документи са, струва ми се, *дописвани* от обществено-политически мотиви. Тези мотиви са различни във времето и важат не само за националната историопис. Те са продукт на политически *филства* и *фобства*, на претърпени национални катастрофи и несбъдното национално обединение, на методологическа обремененост и задължителните постулати на *класово-партийния* подход...

Любопитни например са сочените от марксистката българска историография до 1989 г. цифри за броя на изселените се българи¹⁷, главно от района на „изметените от урагана на огромната емиграция“¹⁸ източни български земи. Примерите са взети от изследвания на утвърдени историци, специалисти по проблемите на българската емиграция от XIX в. През 1980 г. румънският българист Константин Велики и българският историк Веселин Трайков издават сборник с документи на Финансовото министерство на Влахия, отразяващи емигрирането на българи там по време и след края на руско-турската война от 1828–1829 г. Изданието е тематично и не съдържа материали за други райони, към които се насочват бежанците. В увода обаче съставителите разглеждат проблема цялостно и приемат, че „Югоизточна България на места остава обезлюдена“, защото се преселват „общо над сто хиляди души“. През юбилейната за България 1981 г. (тогава се чества 1300-годишнината от създаването на българската държава) излиза ценен съвместен сборник на български и съветски историци, посветен на руско-българските отношения през Възраждането. В този том е публикувана статията на българския историк Стефан Дойнов, посветена на преселническите движения от българските земи по време на руско-турските войни през първата половина на XIX в.

¹⁷ Историците, познаващи механизмите за идеологическа обосновка на тоталитарните общества, вероятно ще *държат сметка* за някои специфики на марксистката историография в страните от бившия социалистически лагер. В българския казус, и с оглед ролята на Русия за масовите български изселвания от първата половина на XIX в., е забележим стремеж да се коментират *по-безопасни* сюжети със съответно терминологично *въоръжаване* чрез определени категории и епитети, които твърдо влизат в арсенала на съветската и на българската историография. Така например контролираното създаване на въоръжени отряди от доброволци в руската армия по време на войната се разглежда единствено като проява на „националноосвободителната борба“ против турската власт. Съществува негласен обичай задължително да се пише за „дълбоките исторически корени на дружбата между българския и руския народ“ и за създаването на „плътна българска диаспора“ с важна роля в следващите десетилетия. Дори негативизмът срещу царизма изобщо, пренесен конкретно върху „жандарма на Европа“ – руският император Николай I, не е в състояние да хвърли съмнение върху твърдението, че Русия не е организатор на изселването, практически довело до реален демографски и стопански срив на цели райони от Източна България. Възможно ли е фокусирането на българската историческа наука от *пред-перестроечните* години върху изчисляването на броя на българските изселници да представлява всъщност израз на негласна, затова и единствено възможна, съпротива срещу задължителните историографски тези на тоталитарното време?

¹⁸ Образното сравнение е на съвременник на събитията, руският пътешественик, любител археолог, писател и служител при новорусийския и бесарабски генерал-губернатор С. Воронцов – Виктор Тепляков. Той е изпратен от март до юли 1829 г. в района на владяната от руската армия територия на Балканите с поръчение да проучва и събира археологически ценности. Вж.: [Тепляков]. Письма из Болгарии. Писаны во время кампании 1829 г. Виктором Тепляковым. М., 1833, с. 124.

Въз основа на работа в руските архиви и други данни авторът пресмята, че „по време на войната и през 1830 г.“ в Бесарабия, Одеса, Крим, Молдова и Влахия са „потърсили убежище около 130–140 000 българи“. (През 1978 г. Академията на науките на Армения съветска социалистическа република издава документален сборник, в чийто предговор също се изчислява броят на арменците, преселени в Русия вследствие на руско-персийската война от 1826–1828 г. и на руско-турската война от 1828–1829 г. Случайно или не, но тук се сочи същата цифра: „ок. 140 000 души“¹⁹). И още един български пример – от 1986 г. от монографичното изследване на стопанските, политическите и културните аспекти на българската емиграция отвъд Дунав за периода от XIV в. до Берлинския конгрес от 1878 г. Тук българските автори Веселин Трайков и Николай Жечев приемат, че през трите години от 1828 до 1830 „от България са се изселили около 140–150 000 д.“. Нещо повече, те приемат, че „посочените цифри са само приблизителни, тъй като многобройните прекосявания на Дунав остават недокументирани“²⁰.

Горното е показателен пример също и за това, че съхранената огромна документация невинна е условие, улесняващо изследването на даден проблем. Тук именно виждам следващото сериозно предизвикателство пред всеки, заел се да изследва проблема за българската миграционна вълна от втората четвърт на XIX в. Действително, за разлика от предишни български изселвания, за събитията от 1828–1830 г. са отлежали хиляди руски (а също румънски, османски, български и др.) документи от разнороден характер, включително достатъчно списъци от отделните етапи на планираната и осъществена миграция, както и сведения за последвалата частична обратна миграция до края на 30-те години на XIX в. Една от причините за това е свързана с факта, че през целия път (от родните места в Османската империя, през княжествата Влахия и Молдова та до руската граница) керва-

¹⁹ Вж.: Присоединение Восточной Армении..., с. 5. Последните известни ми публикувани данни за броя на преселените арменци, а именно: общо 14 047 семейства, или между 90 000 и 100 000 души, вж. у: *Паяслиян, С.* История на Армения от наченките до наши дни. С., 2011, с. 124 [първа публ. на англ.: *Payaslian, S.* The History of Armenia from the Origin to the Present. Palgrave Macmillan, 2007]. Вж също: *Хаджар, В., Р. Гусейн-Заде.* „Родословная“ армян и их миграция на Кавказ с Балкан. Баку, 2003, приложение № 3.

²⁰ Цитираните примери вж. у: *Велики, К., В. Трайков.* Българската емиграция във Влахия след руско-турската война 1828–1829. Сборник от документи. С., 1980, с. 7; *Дойнов, Ст.* Преселнически движения от българските земи по време на руско-турските войни през първата половина на XIX в. – Във: *Българското възраждане и Русия.* С., 1981, 310–311. Впоследствие авторът променя тази цифра и в свое монографично изследване вече говори за „най-голямата преселническа вълна – около 150 000 д.“, вж.: *Дойнов, Ст.* Българите в Украйна и Молдова..., с. 9, 111. (Авторът е от първите, които след промяната от 1989 г. открито преценяват като негативна руската изселническа политика спрямо българите: *Дойнов, Ст.* Последното масово преселение в Южна Русия (1861–1862). – Исторически преглед (ИПр.), 1992, № 11–12, 18–39); *Трайков, В., Н. Жечев.* Цит. съч., с. 113; *Станчев, М.* Цит. съч., с. 25. Трябва да се отбележи, че относително по-малък брой на изселените се християни сочат автори, представители на различни национални школи, които документално изследват миграцията само в определен район или държава. Вж.: *Челак, Е.* Цит. съч., 30–31; *Манко, А.* Цит. съч., с. 54; *Трайков, В., Н. Жечев.* Цит. съч., с. 92; *Носкова, И.* Цит. съч., 89–90; *Мещерюк, Ив.* Цит. съч., с. 94–95, бел. 87–88, с. 124.

ните от бежанци са съпровождани от руски военни, престояват в карантината под контрола на руски граждански власти и са описвани от руски или румънски чиновници. Но дори последните от 1829 до 1834 г. изпълняват инструкции на ген. граф Павел Д. Кисельов (1788–1872), председател на влашкия и на молдовския Диван по време на руската окупация, регламентирана в Одринския мир. Тази документация, когато бъде достъпна на по-широк кръг изследователи, ще даде възможност за разностранна интерпретация, позволяваща и статистическа обработка. Към днешна дата *архивът* на преселението обаче се съхранява в поне шест държави (Русия, Украйна, Молдова, Румъния, Турция, България), преминали през последните повече от 180 години през различни етапи на сътрудничество или конфронтация, на добросъседство или йерархическа зависимост. Само незначителна част от съхраненото е издадена²¹.

В контекста на написаното дотук е и следният акцент в представянето на изследванията по проучвания проблем. Става дума за упорито прокарвана теза в натрупаната за повече от век и половина руска и съветска историческа литература. Тя е свързана с твърдението, че преселението на българите, в това число и в Русия, „не е подтиквано“ от руските управляващи. Руското правителство не само не е организатор на емиграцията, но, „изхождайки от своите икономически и политически интереси, съдържано се отнасяло към нея и предприемало мерки, за да я спре“²². Тезата всъщност се *ражда* още след подписването на Одринския мир. Тя е обоснована, от една страна, от опитите на руската дипломатия да не допусне по-нататъшно конфронтиране с Великобритания и останалите Велики сили, предвид предстоящото решение за статута на младата гръцка държава. От друга страна, публичните декларации на главнокомандващия ген. Дибич и на канцлера Неселроде (и реално

²¹ Без претенции за изчерпателна историографска снимка на проблема, ето някои емблематични издания и автори: *Кисимов, П.* Бягство на сливенци подир руските войски на 1830 г. – Българска сбирка, 1903, № 1; *Селимински, Йв.* Народното братство в град Сливен и голямото народно преселение в 1830 г. – Библиотека *Исторически спомен*. Кн. 9. С., 1928; *Романски, С.* Българите във Влашко и Молдова. Документи. С., 1930; Документи за българската история. Т. 3. Състав. *П. Дорев*. – Документи из турските държавни архиви (1564–1908). Ч. 1 (1564–1872). С., 1940; *Тодоров, Н.* Руски документи за демографското състояние на част от Източна България през 30-те години на XIX в. – Изв. на държавните архиви (ИДА), 13, 1967; *Трайков, В.* Българската емиграция във Влахия...; *Боев, Р.* Руски документи и материали за крепостта Варна от 1828 г. – ВИСБ., 1980, № 3, 168–172; *Плетньов, Г.* Руско-турската война 1828–1829 г. и положението на българския народ. (По приписки и летописи). – ВИСБ., 1988, № 6, 124–131; *Медведева, О.* Проблемът за българската емиграция в Русия през 1830 г. в дейността на руската дипломатия (по непубликувани документи на АВПР). – ИДА, 57, 1989, 155–205; *Христакиев, В.* Документи за Созополската българска доброволна дружина по време на руско-турската война 1828–1829 г. – ВИСБ., 1992, № 1, 154–168.

²² *Степанова, Л.* Цит. съч., с. 177; *Медведева, О.* Материали на Руското консулство в Сливене как източник за изучаване на положението на българското население в 30-е години на XIX век. – Славяноведение, 1995, № 5, с. 70; *Медведева, О.* Проблемът за българската емиграция..., с. 157; *Медведева, О.* Когда говорят документы..., 208–218; Внешняя политика России... Т. 8 (16), с. 5. Изключенията от тази постановка не са много. Вж. напр. изследването на Самуил Бернщайн: *Бернщайн, С.* Цит. съч., 327–342.

предприетите, но закъснели частични действия на някои руски чиновници²³ за ограничаване на изселването) са продиктувани от стремежа за предотвратяване изострянето на отношенията с Портата след току-що подписания мир и предвид очакваната реакция на османската администрация срещу загубата на данъкоплатци от балканските и азиатските провинции на султана. Неслучайно авторите, които интерпретират руската политика в цитираната светлина, се позовават на дипломатическа кореспонденция от епохата²⁴.

И до днес остават неразработени съществени теми, пряко свързани с разглежданата тук масова българска миграция. Още наблюдателите от XIX в. констатирали сериозните демографски и икономически последици върху живота на българската етническа общност в засегнатите от изселването райони. Десетилетието след 1829 г. обаче, когато в Османската империя постепенно се възстановяват напуснатите селища, не е изследвано достатъчно. Проблемът за отношението на Високата порта и на местните власти към българското изселване не е разработван самостоятелно. Не е коментирана реакцията към преселението и последиците от него на живеещото в региона мюсюлманско население, както и на останалите българи. Не е проучвана сериозно последвалата политика на Османската империя за поощряване завръщането на емигрантите. Този преходен за българите период е част от голямата тема за реформите в империята на султана и носи потенциал за изследване на промяната във властовите структури по места и личностните политико-социални и стопански връзки и зависимости на микрониво. Слабо проучвани са и механизмите за социално и личностно приспособяване на бежанците в държавите, в които се установяват. Едва в последните години²⁵ се изследва адаптацията и осмислянето на масовото изселване в колективната памет на общността.

Да се върнем обаче към темата за мястото на българите в руската имперска политика от 20-те и 30-те години на XIX в. Ролята на Русия като първоначален подбудител и организатор на българското изселване след подписването на Одринския мир може да бъде върно преценена само ако се разглежда в контекста на цялостната руска политика по отбрана, заселване и икономическо развитие на Южна Русия²⁶.

---

²³ Такъв е напр. временно назначеният през пролетта на 1830 г. за руски консул в Сливен чиновник от руското посолство в Цариград Герасим Ващенко. Може да се отбележи, че още на 13 януари 1830 г. ген. И. Дибич предвижда мащабите на предстоящото изселване и уведомява за това императора чрез ген. Чернишев. Главкомандващият е добре запознат със ситуацията в българските земи и смята за „полезно да не отслабваме в този край християнското население“. *Мецнерюк, Ив.* Цит. съч., 81–82.

²⁴ Много често обаче за умелото реализиране на успешна политика е нужна преднамерена разлика между публично декларираните намерения и реални действия. Това добре е разбирал 31-годишният император Николай I още през 1827 г. Тогава по повод предстоящите мирни преговори с Персия той коментира пред ген. Паскевич *правилата на източната политика*, в която „лъжата и измамата“ не се считат за пороци, ако „предвиждат възможност за получаване на някаква изгода“. *Внешняя политика России...* Т. 7 (15), с. 71–72, док. 26.

²⁵ *Drosneva, E., M. Kirova.* Wars and Migrations: Field Observations, 1828–2009. – In: *P. Mitev, I. Parvev, M. Baramova, V. Racheva.* (eds.). *Empires and Peninsulas. Southeastern Europe between Karlovitz and the Peace of Adrianople, 1600–1829.* Berlin, 2010, 271–279 и пос. лит.

²⁶ В студията руската колонизационна политика не се разглежда детайлно. Тя се интерпретира като принципно следвана и трайна имперска политика за усвояване на новите гра-

НЯКОИ АСПЕКТИ НА РУСКАТА ПРЕСЕЛНИЧЕСКА ПОЛИТИКА ДО НАЧАЛОТО
НА 30-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В. И БЪЛГАРИТЕ

Руската политика за поощряване на преселвания на християни от Османската империя и от Австрийската монархия започва при Петър I (1682–1725, император от 1721 г.). През 1715 г. той издава указ за заделяне на земя в Киевска и в Азовска губерния за заселване на молдовски, влашки и сръбски офицери и войници със съответна годишна парична и продоволствена издръжка. Тези мерки са свързани с формирането на хусарски полкове по национално-териториален признак и целят обезпечаване охраната на западните и южните граници²⁷. Затова и практиката за разместване на военизирано руско население със същата цел води началото си от това време. Първоначално приложена като мярка срещу неподчинение, тази политика придобива нов облик след 1722 г. и т.нар. каспийски поход срещу персийската крепост Дербент. Император Петър I нарежда построяването на специална крепост Свети Кръст, а за гарнизонна служба и погранична стража заповядва преселването на 1000 донски казази²⁸.

От смъртта на император Петър I през 1725 г. до възкачването на императрица Екатерина II през 1762 г. в руската история са извършени осем преврата, а всеки нов владетел „по правило сменя персоналният състав на управляващата върхушка“²⁹. Подобна динамика сякаш не предполага утвърждаване на трайни принципи в политиката. Това предположение обаче се оборва от фактите за следването на руската колонизаторска политика с цел охрана на границата, попълване на армията и постепенно, но трайно стопанско усвояване на степите. Това не означава, че трудностите, които трябва да се преодоляват, са малко. Сред сочените от изследователите проблеми се откроява недостигът на „материални и човешки ресурси“ за надеждна защита на южноруската гранична зона. Затова още през 40-те години на XVIII в. при императрица Елизавета Петровна (1741–1761) се разработва проект за укрепване на пограничните линии и заселването им със земеделци (колонисти, чужди емигранти и избягали крепостни селяни) и военна колонизация³⁰.

С тази цел започва широко да се практикува изпращането на офицери и чиновници зад граница, за да агитират християни, главно от австрийските сърби, за заселване в южните руски територии. Това е благоприятствано

нични с Османската империя територии. Проблемът се търси в развитие и с акцент върху хронологически отрязък, пряко свързан с българската проблематика.

²⁷ Вербовката на преселниците, особено в австрийските владения, както и придвижването им до руските граници се извършват тайно. *Лециловская, И.* Сърбы в России. – Във: *Славянские народы...*, 277–279; *Белова, Е.* Русско-турецкие войны и миграционная политика России в первой половине XVIII в. – *Вопросы истории*, 2008, № 5, с. 141.

²⁸ *Шишов, А.* Казачьи атаманы. М., 2008, с. 95, 98, 101. Вж. също: *Хронологический указатель материалов для истории инородцев...*, с. 7, 14.

²⁹ *Каменский, А.* Российская империя в XVIII веке: традиции и модернизация. М., 1999, с. 137.

³⁰ *Белова, Е.* Цит. съч., с. 144.

от предприетата в средата на XVIII в. демилитаризация на отделни части от австрийската Военна граница в района на Средното Подунавие и преминаването на тези територии под юрисдикцията на унгарски граждански власти. В резултат на постигнатите договорки между Виена и Петербург и предприетите конкретни стъпки, през 1751–1752 г. се създават и заселват т.нар. Нова Сърбия и Славяносърбия. Военните колонисти са организирани в селища от типа на военните и разпределени в хусарски и пехотни полкове. Те получават във „вечно и потомствено владение“ земя, годишно финансирано съгласно военния чин, който имат, а в мирно време могат да се занимават с търговия и занаяти. През 1760 г. населението на двете области вече е повече от 26 000 души, въдворени в 122 населени пункта. В средата на XVIII в. сред славянските заселници в Новорусийските степи има и около 1600–1800 българи³¹.

Важни акценти в руската преселническа политика и с оглед българската тематика бележи управлението на императрица Екатерина II (1762–1796). Тя продължава опитите на своите предшественици за вербуване на християнски изселници от Балканите и от Хубсбургските погранични райони за хусарските полкове. Още с встъпването си на престола, Екатерина II издава Манифест, с който призовава иноземците да се заселват в Русия. Новата владетелка обаче предприема политико-административни промени с оглед централизиране на управлението на тези привилегирани колонистки райони по югозападната граница. С императорски указ от 1762 г. се създава Канцелария за надзор на чуждестранните заселници, ръководена от граф Григорий Орлов. Скоро земите на Нова Сърбия и Славяносърбия са трансформирани и включени в една от многото руски губернии – наречена Новорусийска и учредена през 1764 г. Издадени са императорски манифести, съдържащи привилегии, които целят привличането на немски и балкански християнски колонисти, но те вече са стимулирани да се заселват като занаятчии и земеделски стопани³².

Разширяването на южните руски граници и стратегическите и икономическите интереси на империята в Крим и Закавказието водят до още промени. След Кючук-Кайнарджийския мир (1774) в Новорусийската губерния са включени нови земи от Северното Причерноморие. С преместването на границата отпада необходимостта от просъществувалото почти два века полусамостоятелно казашко управление в украинските територии, известно повече като Запорожка сеч. Формалният повод за унищожаването му през 1775 г. е потушаването на бунта на Емелян Пугачов и борбата с ересите. След присъединяването на Крим към Русия през 1783 г. Новорусийският край е пре-

³¹ Повече вж.: Хронологический указатель материалов для истории инородцев..., 59–60; Костяшов, Ю. Сербские граничары. – Вопросы истории, 1997, № 5, 143–144; Челах, Е. Цит. съч., с. 26; Медведева, О. Переселение болгар в Россию. – Във: Славянские народы..., 299–301; Лециловская, И. Цит. съч., 283–286, 295; Станчев, М. Цит. съч., 17–18.

³² Една от причините за ликвидиране на особения статус на териториите на военните поселения е тяхната неефективност, ширеща се корупция, постоянни спречквания с местните жители и съседните казашки поселения. Изследователи твърдят, че докъм 1764 г. само за Нова Сърбия е изразходвана огромната сума от 7 млн. рубли – Лециловская, И. Цит. съч., с. 288.

върнат в Екатеринославско наместничество³³. Водените от Екатерина II две руско-турски войни, от 1768–1774 и от 1787–1791 г., поставят началото на първите компактни заселвания и на българи в Новорусия. И макар да няма точни данни за броя на българските преселници от това време, повечето от тях формират нови военни части. Заедно с други преселници от Османската империя и *бивши* запорожки казаци, те образуват т. нар. Черноморска казашка войска³⁴.

Всъщност колонизационната политика е доказала резултатността си още от времето на Римската империя, която скоро след завладяването на враждебните области по граничните си територии ги населва с лоялни преселници от вътрешността. Изследователите на световните миграции удачно акцентират върху мита за троянския герой Еней, който се спасява след разорението на Троя и се преселва в областта Лациум в Италия, където впоследствие основава династия. Едва ли случайно в римската митология Еней е обрисован като воин, превърнал се в колонист³⁵. За резултатността на руската колонизационна политика говори фактът, че през 1787 г., когато императрица Екатерина II посещава Новорусия, населението на провинцията вече е 700 000 души³⁶.

Трябва обаче да се отбележи, че преселването на българи от Османската империя в Русия в мирно време става по нелегален път. По условията на Кючук-Кайнарджийския (1774) и на Яшкия (1791) договор право на свободно преселване в Русия получават само жителите на дунавските княжества Влахия и Молдова³⁷. Действително, там по това време живеят и много българи. Но преселването на християни отвъд Дунав в Русия не е регламентирано от никакви други договори. Това, както и добросъседските отношения между двете империи през част от управлението на император Павел I (1796–1801) и султан Селим III (1789–1807), препятства легалната миграция.

³³ Част от бившите запорожци намират убежище и възможност да продължат досегашния си начин на живот в делтата на Дунава под властта на турския султан. Други по-късно се заселват в Банат с позволението на австрийския император Йосиф II (1765–1790). Трети са привлечени по време на руско-турската война от 1787–1791 г. от княз Григорий А. Потьомкин-Таврически, който възстановява казашката войска, като ги заселва между реките Западен Буг и Днестър. Той е държавникът, който разработва основите на руската преселническа политика в Крим и започва да я прилага. *Водарский, Я., О. Елисеева, В. Кабузан.* Население Крыма в конце XVIII – конце XX веков. (Численность, размещение, этнический состав). М., 2003, с. 70, 78, 87–88; *Шишов, А.* Цит. съч., 133–138, 141, 156–157, 160–163; *Костяшов, Ю.* Цит. съч., с. 141; *Лециловская, И.* Цит. съч., с. 288 и пос. лит. След Яшкия мир (1791) в Новорусия влиза и Очаков, а през 1812 г. – и Бесарабия.

³⁴ *Тютюнджиев, Ив.* Български военни формирования в Украйна през XVIII в. – Във: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Т. 4. В. Търново, 1995, 132–134; *Дойнов, Ст.* Българите в Украйна и Молдова..., 5–58. *Державин, Н.* Цит. съч., с. VI; *Носкова, И.* Цит. съч., 66–67; *Медведева, О.* Цит. съч., 301–303; *Белова, Е.* Внутренняя политика российского правительства по заселению...; *Лециловская, И.* (ответств. ред.). Славянские народы..., с. 238, 243–244.

³⁵ Повече: История на човешките миграции..., с. 50.

³⁶ *Лециловская, И.* Сербы в России... – Във: Славянские народы..., с. 288.

³⁷ *Медведева, О.* Цит. съч., 305–306.

Това не означава, че емиграцията спира. Напротив, набелязва се нова тенденция в руската политика по преселване на българи в Южна Русия, която се проявява най-отчетливо в началото на управлението на следващия руски император – Александър I (1801–1825). Става дума за съпричастността на руските посланици в Константинопол и на руските консули във Влахия и Молдова, както и на херсонския военен губернатор Емануил О. Дюк-де Ришельо, към нелегалното прехвърляне по суша и по море на семействата на стотици български бежанци, спасяващи се от анархията, обхванала по това време голяма част от балканските провинции на Османската империя. Те произхождат предимно от Тракия и Черноморието, но има и такива, които идват от по-далечни територии. Предпочитани заселници са добрите земеделци и скотовъдци, градинари, лозари и занаятчии. Настанявани са основно на Кримския полуостров, в Херсонски, Тирасполски и Одески окръг, и по-малко в Южна Бесарабия³⁸. Предварителната подготовка, механизмите за издирване и укриване на изселниците, финансовото подсигуриране на всички звена по веригата, както и на преките организатори, много от които *балканци*, чиновници на руските мисии, за първи път са детайлно показани от съветския историк Виктор П. Грачев (1926–2010), специалист по история на южните славяни от първата половина на XIX в. Неговата интересна и немного популярна статия практически разглежда участието на руското правителство в успешното организиране на нелегални канали за трафик на хора (коректността изисква да се посочи, че през 1981 г., изследвайки преселенията на българи в Южна Русия в периода 1800–1806 г., авторът не е използвал популярната днес терминология). В резултат на това от 1800 до 1805 г. включително само по море са превозени 3731 души „от този много полезен в земеделието и неуморимо трудолюбив народ“, като за всеки човек на шкиперите на корабите са заплатени по 12 пиастра³⁹.

Руско-турската война от 1806–1812 г. слага край на тайното преселване на християнски поданици на султана от десния бряг на р. Дунав. Една от нейните последици е първото организирано масово изселване на българи в Русия. За тези събития са публикувани интересни документи, много от

³⁸ Державин, Н. Цит. съч., с. VI; Трайков, В., Н. Жечев. Цит. съч., с. 53, 55–56; Георгиева, Ив. Българите в Крим. – Във: Българите в Крим..., с. 8, 10; Носкова, И. Цит. съч., 69–74; Бернцейн, С. Из истории болгарских поселений в Крыму. (По материалам Одесского исторического архива). – Във: Изследования в чест на М. С. Дринов. С., 1960, 273–281.

³⁹ Грачев, В. Към въпроса за преселването на българи в Русия в началото на XIX в. (1800–1806 г.). – Във: Българското възраждане и Русия. С., 1981, 264–289. Вж. също: Хронологический указатель материалов для истории инородцев..., с. 60, 156; Станчев, М. Цит. съч., с. 25. Следващи автори определят началното заселване на българите в Крим като „щателно обмислено и достатъчно добре организирано от властите“. Вж. у: Носкова, И. Цит. съч., с. 71, 81. Някои традиционни трактовки на съветската историография за характера на преселническата политика на руската империя напоследък бяха отново актуализирани с твърдението, че „преселническото движение“ на славяните в Русия усилва „хуманния аспект на балканската политика на Петербург“: Лециловская, И. (ответств. ред.). Славянские народы..., 312–313; Медведева, О. Болгарские переселения в Россию в политике российского государства в XVIII – первой трети XIX вв. – Във: Славянский мир в третьем тысячелетии. Россия и славянские народы во времени и пространства. М., 2009, 35–38.

фактологичните аспекти са изследвани. Трябва обаче да се отбележи, че по време на самата война руското правителство няма ясна стратегия за бъдещия статут на преселниците. За това говорят следните факти. Още през май 1805 г. е наредено на губернските власти в Крим да откупуват земя от местните помешчически имения и да я предават във владение на надзорника на кримските колонии, за да се използва за заселване на български колонисти. Следва и императорски указ от 1 септември 1807 г. за допълнителни привилегии на българските заселници в Русия, който предвижда по 60 десетини⁴⁰ на всяко семейство за „вечно потомствено ползване“. Тези мерки обаче се оказват трудно приложими до голяма степен поради факта, че значителна част от земята в Крим и в Бесарабия е в частни ръце. Затова и първият опит за устройване на новите преселници, резултат от военните кампании от 1807–1808 г., е свързан с разселването им във вътрешността на Новорусия, като им се дава правото да ползват „всички облаги, преимущества и покровителства на законите, предписани на руските поданици по рождение“⁴¹. Това на практика означава разпространяване на крепостното право върху бежанците и логично среща тяхната сериозна съпротива.

Явно регулирането на статута и положението на българските бежанци по време на тази дълга руско-турска война създава известни затруднения на руските главнокомандващи. Затова ген. Михаил И. Кутузов (1745–1813) поверява грижата за тях на специален чиновник – статски съветник Коронели. В литературата е коментирано нежеланието на голяма част от българските емигранти в Дунавските княжества да бъдат преселени в Бесарабия и опитите на отделни представители на българския политически елит от това време да намерят изход от създадалото се положение. Начело с епископ Софроний Врачански (1739–1813) те предлагат нереализиран тогава проект за предоставяне на териториална, културно-просветна и съдебна автономия на българските изселници във Влашко и Молдова след Букурещкия мир от 1812 г. Предвижданата област включва районите на временно заселване по левия бряг на р. Дунав⁴². С оглед на предстоящото преместване на преселниците в Бесарабия в навечерието на подписването на Букурещкия мир от 5 май 1812 г., Коронели организира събирането на подробна статистика за тях. В изготвения от него списък обаче са включени и българи, преселили се в княжествата преди 1806 г. Затова ми се струва, че опитът да се посочи точна цифра на изселените през войната българи ще е в известна сте-

⁴⁰ Една десетина е равна на 10,925 декара. Цит. по: *Челак, Е.* Цит. съч., с. 29.

⁴¹ *Трайков, В., Н. Жечев.* Цит. съч., 58–67; *Носкова, И.* Цит. съч., 73–74, 79; *Челак, Е.* Цит. съч., 28–29; *Грек, Ив.* Органи на управление на „заддунавските преселници“ през първата половина на XIX в. – Във: *Българите в Северното Причерноморие.* Т. 3. В. Търново, 1994, с. 127; *Багратион в Дунайских княжествах. Сб. документов.* Т. 3. М., 1949; *М. И. Кутузов. Сб. документов.* Т. 3. Състав. *Л. Г. Бескровнаго.* М., 1952; *Кутузов в Дунайских княжествах. Сб. документов.* Състав. *Н. В. Березняков.* Кишинев, 1948.

⁴² *Велики, К.* Емигрирането на българите във Влахия по време на руско-турската война от 1806–1812 г. – Във: *Страници от миналото на българския народ.* С., 1987; *Рачева, В.* Неприметным образом. Начало болгарско-российских политических контактов при Александре I. – *Российский исторический журнал Родина,* М., 2009, № 6, 37–40.

пен спекулативен⁴³. Все пак, с оглед конкретната тема на този материал, е интересно да се посочи, че преди първата за XIX в. руско-турска война, в областта Буджак (южната част на Бесарабия, заключена между устията на реките Дунав и Днестър, днес в Молдова и Украйна) има около 8000 души отвъддунавски преселници. Към 1819 г. официалната руска статистика за Бесарабия сочи нарастване на българските семейства от 2524 на 4348⁴⁴. В тези числа са включени и семействата на българските доброволци, участвали на руска страна във войната, които първоначално запазват военизирания си статут в новите поселения.

Император Александър I продължава също така и политиката на своята знаменита баба по отношение ограничаване свободите на казашките полкове⁴⁵. Още през 1803 г. той издава „Правила за Уралската казашка войска“, които бележат поредната стъпка от превръщането им в регулярни формирования. Нововъведенията, чиито символен белег е уеднаквената униформа, но по същността си представляват съсредоточаване на гражданското и военното управление в един административен орган на власт, предизвикват въстания и бунтове сред казаците, голяма част от които са старообрядци. След Букурещкия мир от 1812 г., когато Бесарабия е присъединена към Южна Русия, необходимостта от погранична служба на р. Днестър отпада. Една от последиците на това е трансформирането през 1817 г. на Бугския конен казашки полк в уланска дивизия. Тази реформа се отразява и на около 600 семейства на балкански преселници, повечето от които са от българските земи. Те също са включени в състава на т. нар. военни поселения⁴⁶.

От изнесеното дотук е видно, че именно при император Александър I се оформя окончателният статут на българите колонисти в Русия. По редица причини, сред които са и Наполеоновите войни, крайното решение обаче е

⁴³ Коронели е назначен още през 1809 г. от главнокомандващия ген. Петър И. Багратион (1765–1812) за управляващ всички превзети от Русия територии на десния бряг на Дунав със специални правомощия по гражданските въпроси. Изготвената от него статистика включва 20 316 семейства с обща численост от 87 037 души. Вж.: *Грачев, В.* Към въпроса за преселването на българи..., с. 275; *Дойнов, Ст.* Преселнически движения от българските земи..., 300–301.

⁴⁴ Статистика за броя и разпределението по селища на българите в Бесарабия и в Крим през първата половина на XIX в., когато именно е оформена основната част от българските колонии в Русия, вж.: *Челах, Е.* Цит. съч., с. 28, 32; *Дойнов, Ст.* Цит. съч., с. 301; *Носкова, И.* Цит. съч., с. 80; *Станчев, М.* Цит. съч., с. 25, 27–30; *Уварова, Е.* Греко-българские колонии юга Украины в начале XIX в.: опыт сравнительного анализа. – Във: Университетски четения и изследвания по българска история. Състав. *И. Баева, Пл. Митев.* С., 2008, 145–155; *Полторах, В.* Основание болгарских колоний Херсонской губернии в начале XIX века в свете топонимических данных. – Във: Просвета и промяна. Сб. в чест на Румяна Радкова и по случай 150-годишнината на Болградската гимназия. С., 2010, 425–458.

⁴⁵ Тенденцията в граничните области да се заселват само семейни казаци е трайно утвърдена в края на XVIII в., когато по заповед на Екатерина II казаци и семействата им са заселени в опустошените черноморски степи на Кубанския край. Около 25 000 души са разпределени в 40 казашки селища, чието управление, въпреки съпротивата срещу закрепостяването и бягствата, неотменно върви към централизиране. *Шишов, А.* Цит. съч., с. 136.

⁴⁶ Пак там, 172–179, 194–195, 203; *Конобеев, В.* Българското националноосвободително движение. Идеология, програма, развитие. С., 1972, 170–171; *Ячменихин, К.* Экономический потенциал военных поселений в России. – Вопросы истории, 1997, № 2, 40–43.

отложено до 1818 г. Тогава е създаден Попечителен комитет за чужди преселници в Южния край на Русия с председател ген. Иван Н. Инзов (1777–1845), пряко подчинен на министъра на вътрешните работи. На следващата година на българските преселници са предоставени права на чуждестранни колонисти. С указ на Управляващия сенат от 29 декември 1819 г., последван от писмен акт на Министерството на вътрешните работи от 12 март 1820 г., се определя тяхното социално-икономическо, правно и административно положение. Териториално обособените български колонии административно са организирани в 57 колонии в четири колонистки окръга: Кагулски, Прутски, Измаилски и Буджашки. Те са управлявани от Бесарабската кантора на чуждите преселници⁴⁷. Българските колонисти по статус са особена категория селско население. Съгласно документите те получават по 60 десетини земя за вечно ползване без право на покупко-продажба. Колонистите могат безмитно да внесат в Русия имущество и стоки на стойност до 300 рубли на семейство. На теория те могат да основават фабрики, да упражняват занаяти, да търгуват и продават стоки из цялата страна. Както и да закупуват земя в частна собственост, но извън територията на „въдворението“. Настанените в Бесарабия българи по време и след войната от 1806–1812 г. се освобождават от плащане на дължими данъци и повинности в срок от седем години, а дошлите по-рано – за три години. След изтичането на този срок всяко семейство изплаща годишно по 14 рубли държавни данъци и поземлен данък от 15 до 20 копейки на десетина⁴⁸. Колонистите се освобождават от гражданска и военна служба, от престой и издръжка на военни по домовете си в мирно време. Указът им гарантира „свобода на вярата по техните обичаи“⁴⁹.

⁴⁷ Тъй като в студията се разглежда българското преселение в Бесарабия (от 1813 г. Пруто-Днепровското междуречие получава административно наименование Бесарабска област), акцентът е върху организацията на българските колонисти тук. Трябва да се спомене обаче, че реорганизацията засяга и българите в Крим, които тогава са административно подчинени на Херсонска и на Таврическа кантора и заедно с Бесарабската са пряко подчинени на Попечителния комитет на ген. Инзов. Фактически обаче още през 1818 г. заселването на българи в Крим е прекратено, за което излиза и официално нареждане на Вътрешното министерство от 5 август 1819 г. Вж.: Хронологический указатель материалов для истории инородцев..., с. 61; *Носкова, И.* Цит. съч., с. 80; *Челак, Е.* Цит. съч., с. 28, 31; *Водарский, Я., О. Елисеева, В. Кабузан.* Цит. съч., с. 79, 81, 92–93; Колонисткият статут на българите, както и на другите чуждестранни колонисти е премахнат през 1871 г., когато те са приравнени по статут с бившите държавни селяни. Вж.: *Белова, Е.* Цит. съч.

⁴⁸ След идването на новите преселници от 1830 г. някои положения са ревизирани: десетините земя в колонистките окръзи са намалени от 60 на 50, а поземленият данък е увеличен на 22 копейки на десетина. За преселниците, които поради недостиг на свободна земя са настанени в селища извън българските колонии, наделите земя през октомври 1830 г. с постановление на Комитета на министрите дори са изравнени с тези на държавните руски селяни (30 десетини). *Челак, Е.* Цит. съч., 30–31; *Мецгерюк, Ив.* Цит. съч., 137–138.

⁴⁹ *Челак, Е.* Цит. съч., 29–33. Машабността на предприетите от император Александър I реформи в управлението на южноруските гранични територии може да се разбере по-добре, когато се отчете, че административно-териториални, поземлени и финансови промени обхващат също така управлението на донското казачество и на другите военизирани селища. През 1818 г. особена комисия е натоварена да предложи промени в режима на поземлени владения и финансиране на казашките поселения. Тя е оглавена от споменатия в началото на текста ген.-

С оглед българската тематика особено внимание заслужава изследването на руската преселническа политика от първите години на управлението на император Николай I. В началото на студията вече бяха коментирани някои факти и бяха посочени основните лица, ангажирани с осъществяването ѝ. Сега ще обърна внимание на организираното в края на 20-те и в началото на 30-те години на XIX в. преселване в Русия на православни арменци от териториите на Персия и на Османската империя. Познаването на това събитие позволява да се прецени по-достоверно руската преселническа политика от това време и към българите. Едно подробно сравнение между двете изселвания би дало интересни, може би неочаквани паралели. Тук обаче само ще се опитам да го набележа в следните посоки:

- лица и структури, ангажирани с осъществяването му;
- организация, охрана и съпровод на бежанските кервани до карантинните пунктове;
- заделен финансов ресурс за успешно осъществяване на мероприятиято;
- дейност по посрещане и настаняване на бежанците.

Изселването на арменци, поданици на Персия, и целенасоченото им заселване в специално именуваната „Арменска“ новопридобита гранична за Русия провинция е легитимирано в чл. XV на подписания на 10 февруари 1828 г. Туркманчайски мирен договор. Етапите за осъществяването му са последица от прецизираните в допълнителния акт към договора срокове за изтегляне на руските войски от окупираните персийски територии, съобразно съвременното внасяне от страна на Персия на части от контрибуцията⁵⁰. Преселението започва през ранната пролет на 1828 г. от околностите на Мараги, откъдето руската армия трябва да се изтегли в края на март. След това, в края на май, се организират изселниците от Урмийски и от Хойски окръг. Обхванати са „8249 семейства с обща численост около 45 000 д.“. По предварителни разчети на руското правителство емигрантите ще получат поземлени участъци, ще бъдат освободени от данъци за шест години, на най-бедните от тях ще се предостави еднократна заемообразна финансова

адютант А. И. Чернишев, бъдещ военен министър при император Николай I и привърженик на преселническата политика. Повече вж.: *Шишов, А.* Цит. съч., с. 203, 219.

⁵⁰ С императорски указ от 21 март е образувана „Арменска област“ от бившите Ереванско и Нахичеванско ханства, вж.: *Хронологический указатель материалов для истории инородцев...*, с. 18; *Присоединение Восточной Армении...*, с. 446–451, док. 245, *Внешняя политика России...* Т. 7 (15), с. 422–423, док. 139, с. 692, бел. 196. Договорът от Туркманчай предвижда едногодишен срок, в който желаещите да се преселят могат да го направят. За уреждане на имуществени и други финансови въпроси са определени пет години и възможност за упълномощаване на специални лица, които да осъществят това на място. Пречките от страна на персийското правителство и трудностите по реализацията на тази процедура вероятно са сред причините в Одринския мирен договор да са предвидени по-опростени условия за същото. В договора от 2 септември 1829 г., който дава законова възможност за преселение на християни поданици на Османската империя, вече се предвижда срок от осемнадесет месеца за взаимна размяна на население и продажба на имущество: *Внешняя политика России...* Т. 8 (16), с. 266–270, док. 103.

помощ. За целта 50 000 рубли от персийската контрибуция ще бъдат предоставени на главнокомандващия ген. И. Паскевич⁵¹.

Съществена роля за обосновката и осъществяването на преселението от Персия имат двама арменци, тясно обвързани с Русия и с политиката ѝ за покровителство над православните. Първият от тях е споменатият вече полковник Христофор Екимович Абамалек-Лазарев (1789–1871), чиновник от руското Външно министерство. Произхождащ от видна и богата арменска фамилия, през 1816 г. той основава в Москва със свои средства Института за източни езици и ще има съществена роля в организирането на преселението. Многобройните публикувани документи за арменското изселване регистрират прякото му участие в агитацията за преселване, осъществявана от името на руското правителство още в хода на войната. Проследимо е неговото участие при събирането на детайлна статистика за броя и имущественото състояние на изселващите се и изготвянето на предварителни списъци. Несъмнен е също и приносът му за организацията на бежанските кервани, както и неговите опити да облекчи тежестите на преселението и да предотврати разорението сред сънародниците си, поели пътя на емиграцията. Втората фигура с не по-малък принос за масовата арменска миграция в Русия от 1828 г. е архиепископът на арменската епархия в Грузия епископ Нерсес Аштаракец (1771–1857)⁵². Дейността на това богато арменско лоби сред руските управляващи е една от съществените отлики, лесно установима дори при бегло сравнение между арменското и българското преселение. В началото на 30-те години на XIX в. българите са малко познати в Русия, а пряко ангажираните с организацията на тяхното преселение са почти изцяло руски офицери и чиновници. Единичните достъпни ми сведения за българи, изпращани по време на руско-турската война от 1828–1829 г. като емисари сред сънародниците си, се отнасят за руски поданици, самите повечето със статут на колонисти⁵³.

⁵¹ Внешняя политика России... Т. 7 (15), с. 692–693, бел. 196; Присоединение Восточной Армении..., с. 463–466, док. 255. За сравнение през 1830 г. от азиатските провинции на Османската империя ще се преселят в Русия „повече от 90 000 арменци“. *Мещерюк, Ив.* Цит. съч., с. 200.

⁵² Публикуваните документи и коментари за двамата са много, вж. напр.: Хронологический указатель материалов для истории инородцев..., с. 15; Внешняя политика России... Т. 7 (15), с. 382, 438, 554; Присоединение Восточной Армении..., с. 21–22, док. 3, с. 443–444, док. 243, с. 456–457, док. 249, с. 479–480, док. 270, с. 552–553, док. 321, с. 564–568, док. 332, с. 617, бел. 6; *Дегоев, В.* Россия и Кавказ XVIII – первой половины XIX вв.: взгляд с Запада. – Във: *Дегоев, В.* Большая игра на Кавказе: история и современность. М., 2001, с. 72.

⁵³ Дори в специално съставената през есента на 1830 г. комисия, отговаряща за настаняването на българите в свободните държавни земи извън колонистките окръзи като „чиновници за особени поръчения“, не са допуснати изрично предложените от председателя ѝ полк. Харчевников двама българи. Става дума за българите руски поданици Петър Гаврилович Ганчев и Петър Иванович Димов, които в периода 1824–1830 г. неколкократно изпълнявали поръчения по преселване на българи в Русия. Вж.: *Мещерюк, Ив.* Цит. съч., 118–119. Като изключение от *правилото* малцината емисари българи да са предимно от старите руски колонисти, може да се спомене Иван Селимински от гр. Сливен. Тогава 31-годишен, гръцки възпитаник, живял няколко години в Европа, той е сред привържениците на изселването в Русия, макар че сам се

Интересно е да се поясни механизмът по организиране, охрана и съпровод на бежанските кервани от арменци, и съответно от българи, до карантинните пунктове на руските граници. Разполагаме с детайлни инструкции по казуса с преселването на персийските арменци. Тяхното прилагане през пролетта и лятото на 1828 г. може да бъде проследено в многото публикувани документи. За съжаление, за българското изселване от пролетта и лятото на 1830 г. не са обнародвани подобни руски инструкции, нито достатъчно документи по практическото му реализиране. Прави впечатление, че в интересната и цитирана неколкостранно тук поредица „Външната политика на Русия от XIX и началото на XX век. Документи на Руското министерство на външните работи“ в том 8 (16), който обхваща периода от октомври 1828 г. до юли 1830 г., за българското преселение не е публикуван нито един документ; за него става дума само в две бележки⁵⁴. Това изглежда странно, предвид броя на документите и анотациите, обнародвани за изясняване на случващото се по същото време през 1830 г. преселение на арменци от Азиатските провинции на Османската империя, гарантирано по същия чл. XIII на Одринския мирен договор. Но все пак, благодарение на редица статии и монографии, е достъпна интересна фактология и за българското преселение, която позволява по-долу да се направят някои паралели.

В изпълнение на инструкциите за увеличаване на християнското население на бившите Нахичеванско и Ереванско ханство, трансформирани в новата „Арменска“ област, умелият главнокомандващ и усърден администратор ген. Паскевич лично разписва детайлни правила „за вдигането на арменците от местата им и съпровождане до нашите граници“ само две седмици след подписването на руско-персийския мир. За организиране на бежанците, съгласувано с графика на изтегляне на руските войски, отговаря генерал-майор Панкратиев, в чието разпореждане са предадени първоначално 25 казаци и един оберофицер. Всичките са под контрола на полк. Х. Е. Лазарев. Техните функции се прекратяват след преминаването на границата, когато за бежанците грижите се поемат от специално създаденото временно Ереванско управление, по-късно заменено от Комитет към Арменското областно управление. При агитацията за преселване ген. Паскевич препоръчва да не се използват насилствени мерки, а да се правят внушения за предоставяните им привилегии след приемането на руско поданство. Да се обнадеждават от името на правителството, че след преселването си в руските области ще могат да се занимават с търговия, да се заселват в градовете и да се ползват от общи с тамошните търговци права⁵⁵, а селяните ще получат удобни земи в

установява след 1830 г. във Влашко. И дори отказва предложението на руските власти да стане сътрудник при създаването и уреждането на новите колонии в Бесарабия. Оставените от него мемоари са сред най-цитираните *домашни* извори за преселението от 1830 г. и последиците от него. *Кристанов, Ц., С. Маслев, Ив. Пенаков*. Цит. съч., с. 98 и цит. лит.

⁵⁴ Вж.: *Внешняя политика России...* Т. 8 (16), с. 649–650, бел. 298 към док. 188 и с. 651–652, бел. 303 към док. 196.

⁵⁵ Че такива агитации са правени от руски генерали и сред българите, жители на някои градове по Черноморието и в Източна Тракия, свидетелстват документи, интерпретирани от

достатъчно количество... На всички семейства, които доброволно пожелаят да се преселят в Русия, се съставят подробни списъци по образец, като специално се отбелязват най-бедните и нуждаещите се от помощ при пътуването. Списъците се предоставят на ген. Паскевич, а след неговото заминаване от окупираната азербайджанска провинция – на заместилния го началник на окупационните войски⁵⁶. Всички семейства (и дори цели селища) се снабдяват с открити листове по образец, в които е отбелязан броят на преселващите се, както и обещаното освобождаване от данъци. За удобство, по-лесна охрана и продоволстване по пътя, хората се разделят на групи от по 150 до 300 семейства. На полк. Лазарев първоначално се предоставят 25 000 сребърни рубли от изплащаната от персийското правителство контрибуция за раздаване на помощ под формата на заем на най-бедните и за непредвидени разходи. Всяко нуждаещо се семейство получава срещу специална разписка помощ, която не може да превишава 10 рубли⁵⁷.

Преместването на толкова много хора в област, опустошена от войната, обаче е съпроводено с немалки непредвидени разходи. Още през май 1828 г. ген. Паскевич научава, че голяма част от преселващите се са изпаднали в „крайна бедност“ и се нуждаят от пари, за да закупят или наемат животни за превоз на имуществото си. Тръгналите още през април са в най-лошо положение, защото не само че не успяват да уредят имуществените си и финансови въпроси, но и не могат да се възползват от прибирането на реколтата. Необходими са още средства и защото на новите места бежанците трябва да се продоволстват до следваща реколта и да им се осигурят семена за посев. Положението на специално създадения Комитет за помощ на преселниците е трудно, а ресурсите на региона са първостепенно подчинени на изхранването и издръжката на руската армия поради започналата през април с.г. вой-

---

Иван Мещерюк. Известно е, че в началото на 30-те години на XIX в. в четирите български колонистки окръга има само едно селище от градски тип – Болград. Повечето търговци и занаятчии от българските емигранти обаче искат да се установят в пристанищните градове Рени, Кишинев, Галац, Измаил, Акерман и др. Интересни са казусите на преселници граждани, които настояват да останат в гр. Рени и в гр. Измаил. Мнозина не дочакват разрешение и се връщат в Османската империя. В последвалата упорита борба с градската администрация и съдебни власти малцината останали семейства настояват, че са дошли през 1830 г. по „благотворната покана“ на генералите И. Дибич и Л. Рот, които ги уверявали, че ще получат защита и няма да останат без „необходимото подпомагане“. Към 1837 г. останалите в гр. Рени едва 27 души се оплакват, че още не могат да възстановят стопанствата си „до началното състояние“, т.е. до равнището, което имали във Варна. *Мещерюк, Ив.* Цит. съч., с. 152, бел. 159, с. 153–157.

⁵⁶ Фактите, свързани с ангажираността на ген. Дибич по организиране на българското преселение позволяват да се мисли, че той е процедирал две години по-късно по подобен начин в балканските владения на Османската империя. Неслучайно ген. Паскевич своевременно и редовно информира през 1828 г. тогавашния началник на Главния штаб за хода и резултатността от предприетите от него мерки по преселението. Ген. И. Дибич съпровожда императора, който лично присъства на Балканския боен театър през първата кампания на руско-турската война. Двамата непрекъснато поддържат връзка и вероятно имат възможност да проследят и сработването на мерките по арменското преселение. Присоединение Восточной Армении..., с. 496–498, док. 286; Внешняя политика России... Т. 7 (15), с. 554.

⁵⁷ Присоединение Восточной Армении..., с. 463–466, док. 255, с. 564–568, док. 332.

на с Османската империя. Както често става в историята, бежанската вълна скоро довежда до криза, в резултат на която част от преселилите се арменци са обречени на глад и разорение, а мнозина не преживяват зимата⁵⁸.

Засилване на интереса на руското правителство към граничните азиатски провинции на Османската империя, в които живеят арменци, поданици на султана, може да се проследи от есента на 1828 г. Тогава Главният щаб на руската армия организира събирането на подробни сведения за числеността, материалното състояние и настроенията сред арменците в областите Баязед, Васпуркан, Муш, Кар и Ахалцик. Публикувани дипломатически и военни документи подсказват, че стратегията на Русия към тези територии и живеещото в тях арменско и друго християнско население се определя не само от имперските интереси за осигуряване на „стабилни граници“⁵⁹, но и от хода на войната. А през 1828 г. тя, както е известно, протича по-успешно за Русия именно на Кавказкия фронт. Логично в някои кръгове на руското Външно министерство придобива популярност идеята да се използва „настоящото положение за получаване на всевъзможни изгоди за областите“ под руско управление, „като се привличат чрез миролюбиви средства жители от ново-завоюваните области за доброволно заселване на пограничните руски владения на Кавказ“. Очерталата се обаче втора кампания през 1829 г. и нейното финансово подсигуряване, проблемите с устройването на арменците от Персия, недостигът на свободна земя в Грузия и в Арменската област, както и трезвата оценка на главнокомандващия ген. И. Паскевич са сред причините, отложили „прибързаното преселение“ на християни от турските азиатски области. Така в началото на февруари 1829 г. ген. Паскевич получава правото сам да регулира мащабите на миграцията, като се съобразява с „нужната в политическо отношение предпазливост и местните обстоятелства“⁶⁰. Може само да се добави, че с подобни широки пълномощия на Балканския военен театър е назначен по същото време за главнокомандващ и другият фаворит на император Николай I, ген. И. Дибич.

За да завърши краткото представяне на арменското преселване в Русия, ще добавя още няколко шриxa относно предприетите след подписването на Одринския договор стъпки. През октомври 1829 г. ген. Паскевич иска официално разрешение за организирано изселване на 10 000 арменски семейства на доброволци, които, въпреки обявената в договора амнистия, са заплашени от евентуално преследване от турските власти. За целта генералът пресмята като достатъчна финансовата помощ в размер на 1 млн. рубли в банкноти (поучен от трудностите при преселението от 1828 г., сега Паскевич предвижда по 25 сребърни рубли на семейство⁶¹). Скоро чрез управляващия Главния

⁵⁸ Присоединение Восточной Армении..., с. 481–483, док. 271, с. 486, док. 275, с. 487–488, док. 277, с. 496–498, док. 286; Внешняя политика России... Т. 7 (15), с. 554.

⁵⁹ Присоединение Восточной Армении..., с. 552–553, док. 321; Внешняя политика России... Т. 8 (16), с. 48.

⁶⁰ Внешняя политика России... Т. 8 (16), с. 48, 87–88, 92; Хронологический указатель материалов для истории инородцев..., с. 19, 160.

⁶¹ Може би е интересно да се знае, че по свидетелство на съвременници по същото време

щаб ген. А. Чернишев е получен отговорът на императора. Николай I разрешава за осигуряване преселението на арменците да се използват „90 000 червонци“ (жълтица, златна монета от 5 или 10 рубли), по-рано отпуснати от хазната за привличане на кюрди на руска военна служба. Предлага се също така част от участвалите във войната арменци да бъдат заселени в района на крепостта Ахалцик и да се използват за защита на новата граница⁶².

Още през декември 1829 г. много арменски семейства в заетите от руските войски турски пашалъци вече са получили своите билети за преселване „в Грузия и други принадлежащи на Русия области“. За посрещане на нуждите им ген. Паскевич, в качеството си на главнокомандващ в Грузия, учредява особен Комитет по устройство на преселниците на новите места под председателството на грузинския губернатор Сергей С. Стрекалов⁶³. През лятото на 1830 г., в разгара на изселването от Ерзерумска област (което по време съвпада с пика на българското преселение), започват да пристигат сигнали за оплаквания на Високата порта, притеснена за стопанските, данъчните и демографските последици за засегнатите провинции⁶⁴.

Да се върнем обаче на Балканите и да проследим някои моменти от масовото българско преселение, осъществено през 1830 г. То засяга районите на бойните действия и особено селищата по българското черноморско крайбрежие, Източна Тракия (основно градовете Сливен, Ямбол, Карнобат, Айтос, Котел, Нова Загора и селищата около тях, както и Одринско), Добруджа и източната част на българския бряг на р. Дунав. През юли 1829 г. ген. Дибич предприема изненадващ за мнозина ход – преминава Стара планина с две колони в близост до черноморското крайбрежие. Маньовърът е успешен, но и изключително рискован, защото за целта руският главнокомандващ (по най-оптимистичните изчисления) разполага с не повече от 37 000 души⁶⁵. В трудната ситуация успешното придвижване на топящата се от чумна и от холерна епидемия руска армия е облекчено от доброволчески отряди на местните християни (впрочем недостигът на военна сила се компенсира по същия начин и на Азиатския боен театър). Те са снабдени с трофейно турско

месечното заплащане на един войник в турските ирегулярни формирования на Балканския военен театър е „около 16 руски рубли“. [Тепляков]. Цит. съч., с. 181.

⁶² Внешняя политика России... Т. 8 (16), с. 357, 407.

⁶³ Пак там, с. 404, 437.

⁶⁴ Пак там, с. 552. Реакцията на Персия срещу финансовите загуби от „обезлюдяването на Марага, Салмас и Урмия“ две години по-рано е същата: Внешняя политика России... Т. 7 (15), с. 594–595, док. 196. Подобни масови етнически размествания несъмнено оставят своя отпечатък за десетилетия напред върху жителите на региона. Интригуващ поглед от XXI в. с ценни исторически препратки вж. у: *Форест, Б.* Новият път на коприната. – National Geographic – България. 2010, август, 51–77 [Forrest, Brett. The New Silk Road. A railroad through the southern Caucasus will soon connect Europe and Asia, fueling dreams and discord in the region. – National Geographic, 2010, August], вж.: <http://ngm.nationalgeographic.com/2010/08/new-silk-road/forrest-text> (посл. влизане февруари 2012).

⁶⁵ *Пейчев, А.* Цит. съч., 106–107; *Шишов, А.* Русские генерал-фельдмаршалы..., 88–100; *Рачева, В.* Отражението на руско-турската война от 1828–1829 г. и Одринският мир от 2 септември 1829 г. върху българите в Добруджа. – Във: *Времето на Левски*. Сб. статии. С., 2010, 20–28, 34–40.

оръжие, след като още през май 1829 г. император Николай I е разрешил на главнокомандващия да въоръжава християнското население. Предвид масовото участие на българите от някои селища в последния етап на войната както в преките военни действия, така и в последвалото разграбване на имуществото на забегнали жители, можем да си представим страховете и нагласите за изселване дори след амнистията, обявена от Високата порта и фиксирана в чл. XIII на Одринския договор.

В такава обстановка в Русия се обсъжда подготовката на предстоящото българско преселение. На 8 октомври 1829 г. Комитетът на министрите гласува принципно решение за въдворяване в Бесарабия на пристигащите „от Румелия“ емигранти. И задължава министъра на вътрешните работи да представи конкретни мерки по въпроса⁶⁶. Междувременно ген. И. Дибич организира преселнически комитет и взема под свой контрол ръководството по изселването на българите. В негово лично подчинение са ген. Рот (който ще го замести като командващ оставащите руски войски на десния бряг на р. Дунав до окончателното им изтегляне), ген. Обручев, ген. Вахтен и значителен брой военни чиновници. Те събират сведения за желаещите да се преселят и издават от името на главнокомандващия специални „преселнически билети“. В хода на предварителната подготовка по организацията на преселението в началото на февруари 1830 г. Дибич получава специални инструкции от Николай I. Императорът предоставя правото на преселение главно на тези християни, които са взели участие във войната и имат основание да се опасяват за живота си. Той обаче счита за нежелателен притока в Русия на бедни емигранти от Балканите. Предвижда се документи за преселване да се издават само на тези, които имат възможност да се преселят „за сметка на собствени средства“⁶⁷. Трудно може да се каже дали това нареждане е спазвано стриктно. То обаче едва ли е случайно. Ген. Дибич и подчинените му военни и граждански чиновници ще презимуват в източните български области на Османската империя и ще имат възможност до началото на пролетта, когато започва поетапното изтегляне на окупационната армия от областите на юг от Балкана, да съберат достоверна информация за материалното състояние на българите поданици на султана. Неслучайно първите подробни списъци на желаещите да се преселят са изготвени още през февруари 1830 г. и в тях, освен данни за членовете на семействата и имотното им състояние, са вписвани и професиите на мъжете⁶⁸.

⁶⁶ Трябва да се прецизира, че тези мерки касаят емиграцията от пролетта и лятото на 1830 г. От подписването на Одринския мир до март 1830 г. според непубликуваната „Ведомост за броя на жителите на Румелия, на които са издадени билети за преселване в Бесарабия“ са се преселили едва 2399 души. Цит. по: *Мещерюк, Ив.* Цит. съч., 85–86, 137.

⁶⁷ *Носкова, И.* Цит. съч., с. 82.

⁶⁸ За относителното благосъстояние на населението в югоизточните български земи това и статистическа информация на основата на непубликувани руски архиви за социалната и икономическата характеристика на предвижданите към февруари 1830 г. 32 000 д. български преселници вж.: *Трайков, В., Н. Жечев.* Цит. съч., с. 83, 92, 95; *Мещерюк, Ив.* Цит. съч., с. 124, 172–175. Голяма част от българите пристигат в Бесарабия с имущество, състоящо се от значително количество домашни животни, турски пари и разни стоки, прекарани през границата,

Тази и друга информация за очакваната емиграция е разпратена от щаба на главнокомандващия на Балканите на редица отговорни лица в Русия, пряко свързани с решаването на проблемите около българското преселение. Затова през февруари 1830 г. попечителят на българските колонии ген. Иван Инзов за първи път предлага намаляване на поземления надел (дял) за колонистите от 60 на 50 десетини. Тази мярка той предвижда поради недостига на свободни държавни земи в поверените му територии. Той изчислява, че в Буджак е възможно да се заселят около 4000 семейства⁶⁹. Предложението му получава одобрението на императора. Взети са също така и мерки да се намалат с 10 десетини поземлените надели на старите колонисти, за да се осигури още място в четирите колонистки окръга за новите преселници⁷⁰.

Командването на Втора армия, подготвяйки преселването на „няколко десетки хиляди души“, разпорежда охраняваните от казаци и разпуснати доброволци (волонтери) кервани да се насочат към няколко основни пункта за преминаване на границата. В зависимост от набелязаната в изселническите билети крайна точка, те са: Никопол – Мъгурели, Свищов – Зимнич, и най-вече Силистра – Кълъраш, Хърсово – Пиоа Пиетри, Мачин – Браила и на север към Галац и Акерман. Сред основните грижи на ген. Дибич, освен обезпечаване продоволстването на емигрантите чрез интендантството, е предотвратяване разпространението на епидемии сред връщащите се в Русия войски. Затова още през април той настоява пред Воронцов да се по-

---

съгласно колонистките привилегии без платено мито и такси. Много от тях обаче са оставили недвижимото си имущество в родината и малцина са тези, които са успели да го продадат на изгодни цени. Интересно е, че дори сред прекаралите зимата в Бесарабия във временни квартири и неустроили се изселници, когато започват да се връщат през 1831 г., са отбелязани „немалко заможни семейства“. В това число „имащи голямо количество животни, различно движимо имущество и коли за превоза му“. Такива примери дават основание на съветския историк Иван Мещерюк да предположи, че зад граница са емигрирали главно „състоятелни преселници“: *Мещерюк, Ив.* Цит. съч., 183–184.

⁶⁹ Попечителят на откъднунавските колонисти ген. Инзов и неговите подчинени отначало нямат точна информация за наличната свободна земя в подведомствените им Кагулски, Прутски, Измаилски и Буджашки окръзи, заселени със стари български колонисти. Една от причините е, че грижи по устройването на новите преселници демонстрират много правителствени учреждения и високопоставени чиновници, но работят несъгласувано. Приемът и настаняването на преселниците са съсредоточени в ръцете на гражданските власти на Новорусийския край и Бесарабска област, на Попечителния комитет за чуждите заселници в Южна Русия и на Попечителя на заддунавските преселници в Бесарабия. Общото ръководство осъществяват Комитетът на министрите и министърът на вътрешните работи. Много неща обаче зависят намясто от „загрубели чиновници от централните и местни учреждения“. След взетите мерки за подсигуряване на поземлените надели са осигурени 140 000–250 000 десетини земя, на която по новата норма могат да се настанят ок. 5000 новопристигнали семейства. А в Бесарабия те ще се окажат с около 2000 повече. Същата неяснота по въпроса за свободните земи цари и във ведомствата на таврическият граждански губернатор и на градоначалниците в Крим, когато през месец май граф Воронцов ще поиска справка. Лесно решение на този сериозен проблем се оказва разрешението за *временно* настаняване на преселниците на помешчески земи. *Мещерюк, Ив.* Цит. съч., 102–103, 111, 131–133; *Носкова, И.* Цит. съч., 86–87.

⁷⁰ Хронологическият указател на материалите за историята на инородцев..., 61–62; *Мещерюк, Ив.* Цит. съч., с. 90, бел. 79, с. 111, бел. 30, с. 133, 137.

лагат специални грижи за организиране на карантини и да се подсигурят с продоволствие преселниците по време на престоя им в тях⁷¹.

Генерал-губернаторът на Южна Русия обаче подчинява действията си на логика, твърде различна от тази на военните. Известен с пословичния си стремеж към икономии, той предполага, че „и при неголеми разходи и старание може да се предотвратят заболяванията сред имигрантите, ако нуждаещите се бъдат обезпечени с най-необходимото“. Решено е помощ да се дава само на бедните, и то на тези от тях, които искат да се вдворят като колонисти земеделци в Буджак. В повечето случаи на гражданите се отказва „парична и продоволствена помощ“. Хазната отделя за времето на престой в карантината (който е от 15 до 45 дни) по 30 копейки за възрастен и по 15 за дете „дневна помощ за продоволствие“. На тези, които пристигат в Русия „с билети“, подписани от руските консули или военачалници, „държавна карантинна помощ“ не се предоставя⁷². С цел обмяна на турската валута, която преселниците носят със себе си, в разпореждане на чиновника Золотарев са предадени 15 000, а после още 10 000 рубли. Воронцов обаче му нарежда да обменя парите само на нуждаещите се и в граници, достатъчни за удовлетворяване на най-необходимите потребности. Изпълнявайки указанието, Золотарев използва за обмяна само около половината от сумата. По този начин, по думите на познавача на проблематиката Ив. Мещерюк, правителството от самото начало предприема мерки, щото преселниците „да се оправят без държавна материална подкрепа“⁷³. В резултат на това се стига дотам, че дори състоятелните българи изпадат в тежко положение и не могат да се възползват от донесените турски пари, защото доставчиците на храни при войската отказват да ги приемат като заплащане за продоволствието...

Тези данни, изнесени от Иван Мещерюк въз основа на работа в светските архиви, не са обобщаващи и отразяват ситуацията на един карантинен пункт (този при Сотуново) в пиковия момент на българската миграция през пролетта и лятото на 1830 г. Същият автор прави немного успешен опит въз основа на непълни данни да изчисли общата сума на оказаната правителствена помощ за пристигналите в Бесарабия българи. Той взема за основа сметките на С. Бернщейн (който смята за „явно занижени“), според когото към лятото на 1831 г. разходите „съставляват всичко 65 000 рубли и 71 000 лева“. Според Мещерюк сумата е много по-голяма. Например в отчет на Воронцов за периода от 1 юни 1829 г. до 29 септември 1830 г. за 51 150 души са изразходвани общо 95 754 рубли в книжни пари. От тях обаче само 67 353 са отишли за продоволствена помощ. Останалите са използвани за строителство и отопление на карантини, за издръжка на чиновници и лекари, за

⁷¹ Трайков, В., Н. Жечев. Цит. съч., с. 88; Мещерюк, Ив. Цит. съч., с. 90, 96, 103.

⁷² Носкова, И. Цит. съч., 85–86. Например в началото на май 1830 г. в Акерман се очаква пристигането на около 800 българи и гърци „в много бедно състояние“. За посрещане на най-наложителните им нужди, като снабдяване с палатки, брашно, грис (булгур) и дърва, Воронцов отпуска на граничните и карантинните чиновници едва 3000 рубли. Мещерюк, Ив. Цит. съч., с. 107, 108–109, 154.

⁷³ Мещерюк, Ив. Цит. съч., 105–108, 115–116, 121.

пощенски и др. разходи. От друга страна, по данни на Главния щаб за продоволствена помощ, от бесарабските армейски складове са отпуснати храни на стойност 96 926 рубли. Мещерюк малко произволно, струва ми се, събира двете крайни цифри и обобщава, че към края на септември 1830 г. средно на всеки преселник са се паднали по 2 рубли и 19 копейки⁷⁴. Да не забравяме при това, че част от помощта е набрана чрез вноски от старите колонисти. А също и че тя се раздава под формата на заем с лихви⁷⁵. Това ще се окаже една от причините в следващите месеци и години част от семействата, желаещи да се върнат по родните си места, да са възпрепятствани да го направят, докато не изплатят дължимите суми...

Спрях се по-подробно на финансовата страна на въпроса за посрещане и настаняване на преселниците от Балканите през 1830 г., защото смятам, че не би било преувеличено, ако заделеният финансов ресурс се определи принципно като показателен за общото отношение на правителството и на местните власти към българите като цяло. Приемам също така, че от една страна, отпуснатата и, от друга, практически реализираната финансова подкрепа ще се окаже до голяма степен от решаващо значение за успеха (или неуспеха) на българското преселение в Бесарабия. На този фон е удачно да се припомни, че реално платената от Високата порта (предвидена по Одринския договор) контрибуция на Русия възлиза на около 5 млн. холандски дуката. Също за сравнение ще посоча, че на 18 април 1828 г. (четири дни след обявяването на руско-турската война) император Николай I нарежда тайното изплащане на първата безвъзмездна субсидия за Гърция на първия гръцки президент и доскорошен руски външен министър граф Йоанис Каподистрия в размер на 1 500 000 рубли, платени в испански екю. Втората субсидия е от края на март 1829 г. и е в размер на 1 млн. рубли⁷⁶. Несъмнено залогът за обезпечаване на имперските руски интереси в новосъздаваща се свободна Гърция е оценен и подкрепен подобаващо.

Да оставим обаче финансовата страна на нещата и накрая да шрихираме как е осъществено настаняването на българските преселници по градовете и селата на Бесарабия. Основните положения са изготвени през април 1830 г.

⁷⁴ Оценявайки я като недостатъчна, авторът обобщава, че „всички видове помощ се явяват едно от средствата да се задържат преселниците в Буджак“. Трябва също да се спомене, че през ноември 1830 г., предвид настъпващата гладна зима поради неурожай и кризисното положение на част от емигрантите, държавната хазна отпуска спешно на Воронцов още 100 000 рубли за покриване най-належащите нужди на пръснатите във временни квартири преселници. Така, според един от малкото автори, опитал се да изчисли, макар и приблизително, разходите за издръжка на преселниците, общата заделена сума в Бесарабия до края на 1830 г., е от порядъка на 265 000 рубли. *Мещерюк, Ив.* Цит. съч., с. 110, 127–128.

⁷⁵ *Манко, А.* Цит. съч., с. 58; *Мещерюк, Ив.* Цит. съч., с. 128.

⁷⁶ За финансовите обезщетения, които Високата порта трябва да плати на Русия, и информация за изразходването на сумата вж.: *Внешняя политика России...* Т. 8 (16), с. 266–270, док. 103, с. 601–602, бел. 165. Подробни и интересни сведения за финансовите разходи на Русия по издръжка на гръцките бежанци след избухването на гръцкото въстание от 1821 г. до 1829 г. и за неколнократното финансиране на гръцкия президент Каподистрия и неговата администрация вж. във: *Внешняя политика России...* Т. 7 (15), с. 506–507, док. 169, с. 550–551, док. 183; *Внешняя политика России...* Т. 8 (16), с. 154–155, док. 57, с. 578, бел. 82 и др.

от генерал-губернатора Воронцов. Съгласно тях, всички преселници, които след излизане от карантината пожелаят да минат под управлението на главния попечител на заддунавските преселници ген. Инзов, се устройват според колонисткия указ от 29 декември 1819 г., чиито положения бяха коментирани по-горе в текста. Към 1 юли 1830 г. свободните земи в четирите български колонистки окръга са напълно заети. Там са заселени общо 4393 семейства на земеделци и занаятчии, или около 27 000 души от пристигналите. Сред тях са и преселници от градовете Сливен и Ямбол, които масово предпочитат да бъдат въдворени в единственото селище от градски тип – Болград. Официална статистика сочи, че през 1832 г. новодошлите в градчето са 3841 души, с което жителите му нарастват повече от четири пъти⁷⁷.

Известно е обаче, че приемът на български емигранти в бесарабските карантини се прекратява едва в края на август. На всички останали преселници (които по една или друга причина не са успели или не са пожелали да получат статута на колонисти земеделци), съгласно същите инструкции от април на ген. Воронцов, се разрешава свободно да живеят в Бесарабия и Новорусия „според билетите, издадени от бесарабския граждански губернатор“ Сорокунски. Никой няма право да взема от тях данъци и да ги принуждава да отбиват повинности. Тези условия са временни и действат до новите разпоредения на правителството. Министърът на вътрешните работи предлага и върху тях да се разпрострат колонистките привилегии. Но по различни причини, сред които не без значение са и частните интереси на едри помешчици от региона, включително и на висши държавни чиновници, окончателното решение се бави и по него се заформя обемиста преписка. Показателен пример за размера на проблема е императорски указ от 4 юли 1830 г., с който временно се преустановява преселването на руски държавни селяни и се прекратява раздаването на земи в Бесарабия на частни лица до уреждане положението на емигрантите от Румелия⁷⁸.

Ситуацията налага създаването на „Комисия за временно управление на румелийските и български изселници, въдворени на държавни земи в Бесарабия“ под председателството на полковник Харчевников. Последният е в течение на проблемите по преселението от самото начало като подчинен на ген. Дибич. Комисията е сформирана в средата на септември 1830 г. и действа като самостоятелен административен орган до края на ноември с.г., като през повечето време е с непълен щатен състав. До приключването на работата си заседава в гр. Акерман. В края на годината комисията минава под прякото подчинение на ген. Инзов⁷⁹.

⁷⁷ *Мещерюк, Ив.* Цит. съч., 103–105, 110–111, с. 133, 152–153, бел. 159.

⁷⁸ За известна яснота каква част от изселниците по това време остават с неуреден статут, може да се цитира частична статистика от месец ноември за временно въдворените върху държавни и частни земи в Акермански и в Измаилски окръг (не са публикувани данни за окръзите Бендерски, Огреевски, Яшки и Хотински). Данните са за повече от 1739 семейства, които притежават 830 коня, 4127 глави едър рогат добитък, 10 941 овце и кози. Вж.: *Мещерюк, Ив.* Цит. съч., с. 103, 113–114; *Челак, Е.* Цит. съч., 124–125, 133, 175.

⁷⁹ Едва в края на септември 1831 г. всички останали в Бесарабия преселници, които са под

За нейните пълномощия свидетелства правото ѝ да се отнася по всички въпроси пряко до бесарабския граждански губернатор Сорокунски и новорусийския и бесарабски генерал-губернатор Воронцов. Местните земски и полицейски чиновници формално са отстранени от намеса в делата на преселниците, които трябва да се обръщат към Комисията за всичко, изискващо административна или съдебна намеса. Задачите ѝ са определени в инструкция, изработена от Сорокунски, Инзов и корпусния командир Красовски и подписана от Воронцов. Те се свеждат до дейности по завършване разквартируването на преселниците в държавни и помешчически села и подбор на места за създаване на нови такива. За целта сред приоритетите е изясняване на нуждите на всички преселници, за да се определи размера на необходимата помощ. Макар продоволстването да е сред главните задачи на Комисията, дълго време полк. Харчевников няма точни инструкции по въпроса. Не е ясно следва ли да оказва помощ на заселените в земите на помешчиците и в градовете или само на тези, които са на държавни земи. Също не е известно как да се постъпва с имигрантите, които разглеждат пребиваването си в Бесарабия като временно и се готвят да се връщат в родината или да се заселят отгътък р. Прут. Условиата, в които работят служителите на Комисията, както и явната, и скритата съпротива на представители на местните власти не предполагат постигането на големи резултати. Все пак към 16 ноември 1830 г. на всички временно настанени преселници са съставени списъци, установени са нуждите на всяко семейство и вида занятие, което възнамеряват да упражняват. Извън полезрението на Комисията остават гражданите.

Към момента не ми е известна пълна статистика за всички българи, които през 1830 г. желаят поради професионална и социална характеристика да се заселят в градовете на Бесарабия. Повече данни са публикувани и коментирани за преселилите се по същото време търговци и занаятчии в Дунавските княжества. Само във влашката столица Букурещ след войната броят на българските емигранти е повече от 10 000 души. Особено интересни са сведенията за българите от Сливен, някои от които, макар и да стигат до руската граница, се установяват в Браила, Галац, Гюргево, Букурещ, Плоещ и дори създават свой град – Нов Сливен (по-късно Александрия)⁸⁰.

Все пак изследователите, които специално са проучвали преселването на българите в Бесарабия, пишат, че практически преселилите се граждани са „около половината от всички изселници“. Руското правителство в началото на юли 1830 г. насочва вниманието на ген.-губернатора Воронцов върху

управлението на комисията на Харчевников, са предадени на колонисткото ведомство. Затова формалното ѝ закриване е на 1 октомври 1831 г., когато архивът ѝ е предаден в канцеларията на Главния попечител на чуждите заселници. Тук и по-долу дейността ѝ е коментирана по изследването на Иван Мещерюк: *Мещерюк, Ив.* Цит. съч., с. 117, 119–123, 126, 130, 134, 154.

⁸⁰ *Кристанов, Ц., С. Маслев, Ив. Пенаков.* Цит. съч., с. 110, 108, 111, 112; *Табakov, С.* Опит за история на град Сливен. Т. 2. Общественополитически живот в Сливен и Сливенско. 2 изд. С., 2002, 109–175; *Велики, К., В. Трайков.* Цит. съч., 7–11, 15–17, 21–22, 37–45, 51–52, 60–61 сл.; *Кирова, М.* „Голямото преселение“ от Сливенско през 1830 година – някои исторически проекции. – Във: *Българската емиграция през Възраждането.* Състав. *Кр. Шарова.* Сливен, 2003, 93–97.

създаването на условия за трайно настаняване на тази категория преселници. За целта се предлага търговците и занаятчиите да се заселват свободно в градовете, да се ползват от значителни привилегии и да упражняват професиите си, независимо от местните корпоративни общества и градските власти⁸¹. Привилегиите обаче, ако бъдат добросъвестно приложени, заплашват да превърнат новодошлите предприемчиви балканци в реална конкуренция и са сред причините за желанието на местните власти и областните учреждения да бавят или саботират решенията. Най-голям проблем за професионалните гилдии и местното градско общество логично се оказва 10-годишното освобождаване от данъци и от военна служба, за което са запазени и коментирани в литературата редица примери⁸².

От изнесеното дотук е видно, че причините за значителния брой българи, които през 1831 г. (а след това и до 1834 г., когато ще бъде наложен заповед за издаване на задгранични паспорти⁸³) ще напуснат Бесарабия, са не една и две. Несъмнено много важни са административно-управленските проблеми и ресурсната неподготвеност на администрацията да настани новодошлите и да посрещне първоначалните им нужди. Не по-малко съществени обаче са и редица природни и битови дадености. Исканията за получаване на необходимите документи за обратно връщане през ранната пролет на 1831 г. вземат широки размери често с мотив за лошо качество на получената земя, за липса на условия за отглеждане на добитък, на вода, на постройки за живот и стопанство, както и въобще на строителен материал.

Задълбоченото изследване на отражението на българското преселение от 1830 г. в колективната памет на общността тепърва предстои. Но едва ли са случайни шрихите, които анонимният автор на един от първите публични разкази за отзвука на тези събития (публикуван в цариградското българско списание „Български книжици“ през април 1859 г.) е избрал, за да нарисова образа на *българска* Бесарабия. „Кога-то са дошли“, четем в текста, българите-„беженари“ заварили областта „гола пустиня“, в която „само вълците вияли“. За „няколко години“ обаче „работните българи“ по дивите поля и в необитаемите долища „вълците испъдиха [...], а брега позеленя от лозя и градини [...], а по-широките полета овцы зеха да блеят“ и вятарът да носи „Български момински глас“.

ВМЕСТО ОБОБЩЕНИЕ

Каква щеше да е съдбата на хилядите българи, поели през 1830 г. към Южна Русия, Влахия и Молдова или отседнали в Добруджа или в крайду-

⁸¹ Манко, А. Цит. съч., с. 59; Мецержук, Ив. Цит. съч., с. 149, 151, 157.

⁸² Мецержук, Ив. Цит. съч., 134–135, 150, 153–159, 161 сл.

⁸³ До 1835 г., когато взетите от руското правителство мерки прекратяват обратното преселване към княжествата Влахия и Молдова и към родните места в Османската империя, от Бесарабия се връщат близо 19 000 души. Повече вж.: Трайков, В., Н. Жечев. Цит. съч., с. 100; Мецержук, Ив. Цит. съч., 198–199. За броя, териториалното разпределение и икономическото състояние на останалите към 1832 г. в Бесарабия „задунайски преселници“ вж.: Станчев, М., Цит. съч., 31–35.

навските градове, ако в Одринския мир не съществуваше чл. XIII, а вместо това клаузите предвиждаха разделяне на Османската империя? Някои теоретици казват, че в историята няма *ако*. Но други пък твърдят, че формулираните въпроси са по-важни от намерените отговори. Дали въпросът напълно е лишен от основание, след като по време на руско-турската война от 1828–1829 г. не липсват руски проекти за кардинално решаване на Източния въпрос чрез преустройство на европейската част на Османската империя?

Основание тези неприложими проекти все пак да бъдат отчетени, когато се коментират последиците за българите от разглежданата тук руско-турска война, виждам в следния факт. Според протоколите от заседанията на създадения от император Николай I два дни след подписването на Одринския мир „Специален комитет по Източния въпрос“ те са в основата на приетите решения за по-нататъшната политика спрямо Османската империя⁸⁴. А предварително начертаните решения на комитета всъщност легитимират руската имперска политика за изгодата от запазването на *слабия съсед* в лицето на неререформираната империя на султана.

Автори на документите са обиграни руски дипломати и висши чиновници в Азиатския департамент на Министерството на външните работи. Това са гъркът, бивш руски външен министър, а тогава президент на създаваща се Гърция граф Йоанис Каподистрия, корсиканецът на руска служба и посланик в Париж по това време граф Поцо ди Борго, а също и един от малкото детайлно запознати с тънкостите на източната руска политика и доверено лице на канцлера Карл Неселроде, тайният съветник Дмитрий В. Дашков⁸⁵.

Сведено до въпроса „какъв трябва да бъде редът на нещата“ на Балканите на мястото на рухналата Османска империя, съдържанието на проектите може да се обобщи така. Решението ще бъде колективно на Великите сили, но Русия трябва да е господар на положението с възможност „да задава тона“ в дискусиите. При *внезапно* разпадане на империята на султана са възможни два варианта: „разделяне на турските владения между големите държави или раздробяването им на няколко независими области“. По-интересен е последният вариант, при който балканските владения на Османската империя ще съставят пет области: Дакия (ще обхваща Влахия и Молдова), Сърбия (която ще присъедини към себе си Босна и България), Македония („под това наименование се разбира цяла днешна Румелия и принадлежащите ѝ острови“), Епир (заедно с „Горна и Долна Албания“) и „областта на елините“ (или Гърция). Както е видно, *липсата на българско лоби* в руското Външно министерство е причина да не се предвижда българска държавност и разделя българските етнически територии основно между две от проектираните области. На този фон българското преселение може би не изглежда само като една трагична страница...

⁸⁴ Внешняя политика России... Т. 8 (16), с. 278–280, док. 106, с. 285–287, док. 107.

⁸⁵ Съдържанието на проектите е обобщено по: Внешняя политика России... Т. 8 (16), с. 287–294, док. 108.